

รูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม ของประเทศไทย-อินเดีย

THE BUSINESS MODEL OF RELIGIOUS AND CULTURAL TOURISM OF THAILAND-INDIA

ชญานันท์ อัสวธรรมานนท์ *

Chayanant Assawadhammanond

พระครูสมุห์ธนโชติ จิระธมโม **

Phrakrusamu Thanachot Ciradhammo

ประทีป พิษทองกลาง ***

Prateep Peuchthonglang

Corresponding Author E-Mail: khun_jedrin@hotmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนารูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย รูปแบบการวิจัยเป็นแบบผสานวิธี ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ พระสงฆ์และบุคคลที่เกี่ยวข้อง 10 รูป/คน ผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยว ชุมชน ภาคเอกชน และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ 20 คน รวมทั้งหมด 20 คน ใช้วิธีคัดเลือกแบบเจาะจง ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยมี 4 ชนิด ได้แก่ 1) แบบสอบถาม 2) แบบสังเกต 3) แบบสัมภาษณ์เชิงลึก และ 4) แบบสนทนากลุ่มย่อย การวิจัยเชิงปริมาณ ใช้แบบสอบถาม วิเคราะห์โดยใช้สถิติพื้นฐาน ค่าเฉลี่ย และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน ส่วนการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การวิจัยเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่มย่อย วิเคราะห์เนื้อหาแล้วเขียนบรรยายเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า

รูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย มีองค์ประกอบสำคัญที่จะทำให้การดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวประสบความสำเร็จ ได้แก่ 1) ด้านที่พัก 2) ด้านอาหาร 3) ด้านสุขอนามัย 4) ด้านความสะดวกสบาย 5) ด้านความรู้ 6) ด้านบริการ 7) ด้านการจัดสรรและใช้เวลา 8) ด้านการเดินทางพาหนะ 9) ด้านข้อมูลที่ต้องจัดเตรียม 10) ด้านการประสานงาน 11) ด้านบุคลิกภาพและอัธยาศัยของผู้ร่วมเดินทางและผู้นำทัวร์ 12) ด้านประโยชน์ที่ควรจะได้รับ 13) ด้านกิจกรรมที่ควรให้ความสำคัญ 14) ด้านคุณประโยชน์ด้านปรีชาธรรม 15) ด้านคุณประโยชน์ด้านการปฏิบัติธรรม และ 16) ด้านคุณประโยชน์ด้านปฎิเวธธรรม

คำสำคัญ: รูปแบบ, ธุรกิจ, การท่องเที่ยวเชิงศาสนา, การท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม, อินเดีย

ABSTRACT

The purpose of this research are as following: Lay the groundwork and develop the business model for both Thailand and India's organizational administration and Religious and

* หลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน

** หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญาและศาสนา มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตล้านนา

*** กลุ่มวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ คณะบริหารธุรกิจและศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลล้านนา

cultural tourism management. By deriving, the conclusive model is the collective collaboration amongst several various circles of experts. A majority of information on this study were graciously provided by a) the first and foremost 10 respectable monks closely related to the matter, b) the inbound tour operators of each country, local communities, private sectors and 10 representatives from public sector (or Government agencies). Altogether the sources were 20 persons in total. Methodically this research was tasked by specifically selecting the samples in compliance with the determined criteria and by which 4 significant means were implemented as the following: 1) Questionnaire 2) Observation form 3) In-depth interview form 4) Sub-group discussion form in relation to Quantitative research. In order to obtain the results, Qualitative research of documented provision, observation, interviews and small group discussions into their considerations. Hence, were these steps closed by the overall analysis and thoroughly descriptive elaboration.

The research results found that The business model for both Thailand and India's organizational administration and Religious and cultural tourism management. There are many paramount elements that will make business operations and tourism management successful, including 1) Accommodation 2) Food 3) Hygiene 4) Facility & Amenity 5) Knowledge 6) Service 7) Allocation and time utilization 8) Transportation 9) Preparedness of Information distribution 10) Coordination 11) Personality and friendliness of traveling mates and tour leader 12) Expectant Benefits be received 13) Prioritization of Activities 14) Benefits from Dhamma learning 15) Benefits from Practicing Meditation 16) Forthcoming Benefits according to the Enlightenment-oriented goal and Dhamma adoption to life.

Keywords: Model, Business, Religious Tourism, Cultural Tourism, India

บทนำ

อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวเป็นอุตสาหกรรมที่ทำรายได้แก่ประเทศต่างๆ อย่างมหาศาล เช่น กรณีการท่องเที่ยวของประเทศไทยตามข้อมูลจากสมาคมส่งเสริมการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทยเปิดเผยข้อมูลล่าสุดเรื่องประเทศที่มีรายได้ด้านการท่องเที่ยวสูงที่สุด 10 อันดับ ในปี 2559 ซึ่งประเทศไทยติดอยู่ที่อันดับ 5 ด้วยรายได้ 26,680 ล้านดอลลาร์ หรือประมาณ 8.31 แสนล้านบาท (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2559) และอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวก่อให้เกิดธุรกิจต่อเนื่อง ได้แก่ ที่พัก โรงแรม รีสอร์ท ภัตตาคาร ร้านอาหาร ร้าน

ขายของที่ระลึก สินค้าพื้นเมือง ธุรกิจนำเที่ยว และไกด์ และยังกระจายรายได้สู่ชุมชนในภูมิภาคต่างๆ ช่วยให้เศรษฐกิจของชุมชนที่มีแหล่งท่องเที่ยวดีขึ้น รวมทั้งการเรียนรู้ร่วมกันด้านวัฒนธรรมแบบนำไปสู่การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ ประเทศไทยเป็นประเทศที่ได้รับคติแนวคิดความเชื่อทางพระพุทธศาสนา ในแนวทางของพุทธศาสนาเถรวาท เริ่มตั้งแต่สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ประมาณ พุทธศักราช 236 (พระพรหมคุณาภรณ์, 2550; 2552) นับเป็นระยะเวลายาวนานกว่า 2,300 กว่าปีมาแล้ว พระพุทธศาสนามีความสำคัญอย่างยิ่งต่อสังคมไทย เป็นรากเหง้าทางวัฒนธรรม หลักในการดำเนินชีวิตของคนไทย

โดยคนไทยจำนวนมาก คือผู้นับถือพระพุทธศาสนา ปฏิญาณตนเป็นชาวพุทธ ซึ่งเมื่อได้รับและนำคติคำสอนในพระพุทธศาสนามาศึกษาและปฏิบัตินั้น ชาวพุทธไทยก็ได้ศึกษาพบความสำคัญของการจาริกบุญที่ปรากฏอยู่ในพระไตรปิฎกด้วย ซึ่งเป็นหลักฐานที่มีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยปรากฏในพระพุทธวจนะ (ที.ม. (ไทย) 10/202/150) ซึ่งพระพุทธองค์ตรัสถึงสถานที่ 4 แห่งคือสังเวชนียสถาน ได้แก่ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน ว่าเป็นสถานที่ที่ผู้มีความเลื่อมใสศรัทธาควรไปดู เป็นสถานที่ควรเห็น จึงกล่าวได้ว่าเป็นกำเนิดและเป็นสถานที่หลักที่มีความสำคัญสูงสุดของการจาริกบุญในพระพุทธศาสนา (พระมหาวิมลชัย วชิรเมธี, 2552)

การท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมสำหรับจาริกแสวงบุญของนักท่องเที่ยวชาวไทย เป็นการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ (Creative tourism) เป็นการนำเสนอการท่องเที่ยวในลักษณะการเรียนรู้ร่วมกันด้านศิลปะ มรดกทางวัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ งานฝีมือ การปรุงอาหาร ลักษณะเฉพาะของท้องถิ่น ตลอดจนการติดต่อกับคนในท้องถิ่นที่โดดเด่นเป็นเอกลักษณ์ โดยทั่วไปการท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์ต้องเชื่อมโยงกับวัฒนธรรมที่เป็นเอกลักษณ์ในแต่ละสถานที่ การท่องเที่ยวเชิงสร้างสรรค์จะรวมถึงการมีปฏิสัมพันธ์กับนักท่องเที่ยวในการให้ความรู้ความเข้าใจ/การให้การศึกษา การสร้างอารมณ์สุนทรีย์ การสร้างสรรค์สังคม การมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลในท้องถิ่น ด้านวัฒนธรรมท้องถิ่น วิถีชีวิต ตลอดจนความรู้สึกที่เปรียบเสมือนเป็นคนในท้องถิ่นนั้น และต้อง

ได้รับการวางแผนและการร่วมมือจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการท่องเที่ยวทุกฝ่ายทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และชุมชน ตลอดทั้งตัวนักท่องเที่ยวเองด้วย ดังนั้นผู้ที่มีส่วนร่วมในการวางนโยบายดังกล่าวควรต้องมีกลยุทธ์ที่ดี (การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย, 2559)

การสร้างข้อได้เปรียบทางการแข่งขันด้านการท่องเที่ยวสำหรับผู้ประกอบการท่องเที่ยวชาวไทย เป็นการทำให้ลูกค้า/นักท่องเที่ยวเกิดความพึงพอใจ ความสามารถในการเพิ่มคุณค่าด้านประสิทธิภาพ ความคิดสร้างสรรค์ และการตอบสนองต่อลูกค้า/นักท่องเที่ยว ซึ่งคุณค่าดังกล่าวจะต้องเป็นคุณค่าที่เหนือกว่าคู่แข่งในธุรกิจการท่องเที่ยว ในการสร้างข้อได้เปรียบทางการแข่งขันนั้นผู้ประกอบการจะต้องพิจารณาถึงปัจจัยสู่ความสำเร็จของบริษัทด้วย ซึ่งปัจจัยสู่ความสำเร็จเป็นสินทรัพย์ หรือขีดความสามารถด้านการแข่งขันที่จำเป็นเพื่อการเอาชนะคู่แข่งในตลาด โดยสินทรัพย์และขีดความสามารถนั้นจะต้องมีความแตกต่างที่เพียงพอ และมีคุณภาพที่ดีกว่า ซึ่งจะต้องได้รับการสนับสนุนและเพิ่มพูนตลอดเวลา และจะต้องมีเป้าหมายที่การเคลื่อนไหวให้ทันและก้าวหน้ากว่าคู่แข่ง เพื่อสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์/บริการ ในการท่องเที่ยว ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยวจะต้องพยายามสร้างมูลค่าเพิ่มให้กับผลิตภัณฑ์ บริการด้านการท่องเที่ยวที่เหนือกว่า สร้างความแตกต่างในด้านต่างๆ ทั้งด้านผลิตภัณฑ์ บริการ บุคลากร ภาพลักษณ์ ตลอดทั้งช่องทางการจัดจำหน่ายทางรถยนต์ รถไฟ และสายการบิน จึงทำให้นักท่องเที่ยวมีความสะดวกในการ

เดินทางท่องเที่ยวเป็นอย่างมาก การท่องเที่ยวทางศาสนาและวัฒนธรรมระหว่างล้านนา และเมืองเชียงตุงจึงเป็นช่องทางหนึ่งสำหรับผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวชาวไทยที่จะเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันการบริการและการท่องเที่ยวที่มีมูลค่าสูงได้

บทความวิจัยนี้ จะนำเสนอผลการพัฒนารูปแบบธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมอินเดียสำหรับผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวชาวไทย ประโยชน์จากงานวิจัยเรื่องนี้ จะช่วยเพิ่มรายได้ ลดค่าใช้จ่าย และเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันจากการประกอบธุรกิจนำเที่ยวของผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวชาวไทย การท่องเที่ยวจากกลุ่มท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมอินเดีย เป็นการศึกษาพฤติกรรมปัจจัย การสร้างมูลค่าเพิ่ม การจำลองเส้นทางการท่องเที่ยวและนำเสนอเนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาสุขภาวะวิถีธรรม และวิถีไทย คำสอนทางศาสนา ประวัติศาสตร์ สถาปัตยกรรมที่มีคุณค่าของพุทธสถาน เพื่อสร้างความเชื่อมโยงในการท่องเที่ยวให้รู้ความเข้าใจในพุทธธรรม ได้รับความเพลิดเพลิน สนุกสนาน เพื่อสร้างจิตสำนึกในการอนุรักษ์ ร่วมกับการพัฒนาสุขภาวะตนเอง พร้อมกับการเพิ่มมูลค่าทางพฤติกรรมด้านศีลธรรม การมีส่วนร่วมของชาวพุทธและการเรียนรู้ ศึกษา ฝึกฝนและปฏิบัติศาสนกิจในรูปแบบการจาริกพุทธสถานท่องเที่ยวและปฏิบัติธรรม เพื่อพัฒนารูปแบบธุรกิจและการจัดการส่งเสริมการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมให้แก่ผู้ประกอบการธุรกิจท่องเที่ยวของชาวไทยให้มั่นคงและได้รับความนิยมนมากยิ่งขึ้นต่อไป

วัตถุประสงค์

เพื่อพัฒนารูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย

ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การวิจัยการวิจัยเชิงเอกสารและการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อศึกษาแนวทางการพัฒนารูปแบบการพัฒนารูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย การวิจัยครั้งนี้มีวิธีดำเนินการ 2 รูปแบบ ประกอบด้วย

1. การศึกษาวิจัยเชิงเอกสาร

(Documentary Research) เป็นการศึกษาเพื่อค้นหาข้อมูลเกี่ยวกับภูมิหลังของการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดียนิถุระเบียบที่เกี่ยวข้องของการจัดการศาสนสถาน และข้อมูลเกี่ยวกับการท่องเที่ยวและแหล่งท่องเที่ยวในประเทศอินเดีย

2. การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research)

เป็นการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึก โดยการสำรวจพื้นที่ การสังเกตการณ์ การสัมภาษณ์ การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับกลุ่ม ประชากรที่เกี่ยวข้องกับแหล่งท่องเที่ยว การท่องเที่ยว และการจัดการกระบวนการท่องเที่ยว ได้แก่ พระสงฆ์ สามเณร ผู้สูงอายุ นักท่องเที่ยวทั้งชาวไทยและต่างประเทศ ชุมชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวทั้งภาครัฐและเอกชน โดยใช้วิธีสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) แล้วนำข้อมูลมาศึกษาวิเคราะห์และประเมินการจัดการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาไปสู่รูปแบบ

การพัฒนารูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย จำนวน 20 คน โดยแบ่งเป็นพระภิกษุ 10 รูป ฆราวาส 10 คน)

3. ขอบเขตการวิจัย

ขอบเขตด้านพื้นที่/องค์กร

แหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมประเทศของประเทศไทย-อินเดีย ได้แก่ สังเวชนียสถาน 4 ตำบล 1) สถานที่ประสูติ 2) สถานที่ตรัสรู้ 3) สถานที่ปฐมเทศนา 4) สถานที่ปรินิพพาน

ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากร คือ ผู้บริหารแหล่งท่องเที่ยว ที่เป็นตัวแทนของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง กับ แหล่ง ท่องเที่ยว ทาง พุทธ ธรรม ประกอบด้วยเจ้าอาวาส คณะสงฆ์ พระธรรมทูต นักวิชาการ ผู้บริหารของการท่องเที่ยว ภาครัฐและภาคเอกชน ประกอบด้วย แหล่งท่องเที่ยวทางพุทธธรรม หัวหน้าพระธรรมทูต และคณะพระธรรมวิทยากรในประเทศอินเดีย บริษัทท่องเที่ยวเอกชน นักวิชาการด้านการท่องเที่ยว ตลอดจนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวในพุทธสถานอินเดียทั้ง ภาครัฐและเอกชน

สำหรับกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ คือ มีประสบการณ์ในการนำท่องเที่ยว หรือทำธุรกิจการท่องเที่ยวสังเวชนียสถานในประเทศอินเดีย ไม่น้อยกว่า 5 ปี โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

1) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ เจ้าอาวาส คณะสงฆ์ พระธรรมทูตและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการ

จัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย โดยคัดเลือกพระสงฆ์และบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยวในมิติต่างๆ จำนวน 10 รูป/คน เพื่อสัมภาษณ์ถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นมา และศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดียว่ามีความสำคัญอย่างไร

2) กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยว ภาคเอกชนนักท่องเที่ยวน และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ จะกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ รวม 10 คน ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึก และการสนทนากลุ่มเพื่อหาความเหมาะสม และความเป็นไปได้ขององค์ประกอบรูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย

ขอบเขตด้านเนื้อหา

1) รูปแบบการดำเนินธุรกิจการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย

2) การจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย

ขอบเขตด้านระยะเวลา การวิจัยเริ่มตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม พ.ศ. 2562-28 กันยายน พ.ศ. 2563

4. เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

1) ชนิดของเครื่องมือวิจัย ผู้วิจัยใช้เครื่องมือในการวิจัยตามรูปแบบการวิจัย ได้แก่ เครื่องมือวิจัยแบบเชิงคุณภาพ (Qualitative Study) เพื่อเป็นการวิเคราะห์ และสร้างรูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย โดยการศึกษากรอบทางด้านเนื้อหาเพื่อนำไปสู่การสัมภาษณ์เชิง

ลึกลง มีปัจจัย เงื่อนไขอะไร ที่จะนำไปสู่การพัฒนานวัตกรรมการท่องเที่ยวได้อย่างถูกต้อง

2) การสร้างเครื่องมือวิจัย โดยมีส่วนขั้นตอนในการสร้างเครื่องมือในการวิจัย เป็นการศึกษาแนวคิด ทฤษฎี และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การสร้างเครื่องมือจากการตั้งสมมติฐานในการวิจัยเพื่อสร้างรูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย เช่น แนวคิดการจัดการศาสนสถาน การจัดวัดตาม 5 ส ทฤษฎีเกี่ยวกับการบริหารจัดการการท่องเที่ยว แนวคิดเรื่องรูปแบบการพัฒนา รูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดียและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

3) การหาคุณภาพของเครื่องมือวิจัย เป็นการออกแบบเครื่องมือการวิจัย จากการวิเคราะห์แนวคิด ทฤษฎี งานวิจัย และเอกสารที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การสร้างแบบสอบถามเพื่อนำไปสู่การทดลองใช้และการประเมินรูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย โดยมีขั้นตอนของการสร้างแบบสอบถามดังนี้ 1) ศึกษาประเด็นปัญหา กรอบแนวคิด ทฤษฎี และจุดมุ่งหมายของการวิจัย เพื่อให้เกิดความตระหนักว่างานวิจัยต้องการข้อมูลอะไร ชนิดใด และมีตัวแปรอะไรบ้างที่จะต้องนำมาพิจารณา 2) กำหนดลักษณะของข้อคำถาม จัดทำรายละเอียดของข้อคำถามว่า ประกอบด้วยข้อขยายเนื้อหาสาระสำคัญ แยกแยะเป็นประเด็นย่อยตามแง่มุมต่างๆ อะไรบ้าง ที่จะนำไปใช้ในการสร้างข้อคำถามสำหรับการพัฒนาการจัดและรูปแบบการดำเนินธุรกิจ

และการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย 3) กำหนดรูปแบบของแบบสอบถามเพื่อประเมินและพัฒนารูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย แบบปลายปิดและแบบปลายเปิด เพื่อให้ได้ข้อมูลสำหรับตอบปัญหาการวิจัยครบถ้วน รวมทั้งการแสดงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่างๆ 4) นำแบบสอบถามไปให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา รายข้อจนครบทั้งฉบับ เพื่อตรวจสอบความเชื่อมั่น โดยผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความชำนาญในประเด็นและหัวข้อวิจัยจำนวน 3 ท่าน เพื่อเป็นการประเมินความเที่ยงตรงและความเชื่อมั่นของเครื่องมือ

5. การเก็บรวบรวมข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้ มีวิธีการและระยะเวลาในการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้

1) ช่วงที่ 1 ระยะเวลา ตุลาคม - ธันวาคม 2562 เป็นการศึกษาด้านเนื้อหาแนวคิด ทฤษฎี เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อสร้างเครื่องมือแบบสอบถามและเครื่องมือเชิงคุณภาพนั้นเป็นการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์ว่ามีปัจจัย เงื่อนไขอะไรนำไปสู่การพัฒนาศักยภาพแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ 4 แห่งที่แหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมประเทศของประเทศไทย-อินเดีย ได้แก่ สังเวชนียสถาน 4 ตำบล 1) สถานที่ประสูติ 2) สถานที่ตรัสรู้ 3) สถานที่ปฐมเทศนา 4) สถานที่ปรินิพพาน เป็นการศึกษาด้านเนื้อหาครอบคลุมเรื่องการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม แนวคิดการบริหารจัดการศาสนสถาน แนวคิดการสร้างรูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการ

ท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย บริบทพื้นที่ที่ทำการวิจัยและเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับบริบทของสังฆนียสถาน 4 แห่ง เพื่อใช้เป็นแนวทางในการสร้างแบบสอบถาม

2) ช่วงที่ 2 ระยะเวลา มกราคม-เมษายน 2563 การเก็บข้อมูลพื้นที่หรือการสัมภาษณ์เชิงลึก (Deep Interview) เพื่อหาประเมินการพัฒนาศักยภาพ และสร้างรูปแบบธุรกิจนำเที่ยวด้านศาสนาและวัฒนธรรมระหว่างประเทศไทยกับประเทศอินเดีย การคิดสรรเพื่อนำมาพัฒนาเป็นต้นแบบของการบริหารจัดการทรัพยากรบุคคล การเตรียมการข้อมูล การประเมินความพร้อม การบริหารเวลา การรู้ความต้องการของตลาด และประสิทธิภาพการนำชมพุทธสถาน และการให้องค์ความรู้เชิงพุทธศาสตร์และประวัติศาสตร์ให้เหมาะสมในรูปแบบของการท่องเที่ยวเพื่อพัฒนาคุณลักษณะของการพัฒนาจิตใจ เพื่อสุขภาพกายและใจที่ดีในรูปแบบการท่องเที่ยวเชิงธรรมะ พัฒนาจิตวิญญาณ ในแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมสำหรับนักท่องเที่ยวชาวไทย ในการพัฒนาสุขภาวะทางกาย ทางจิตใจผ่านการท่องเที่ยว พักผ่อน และปฏิบัติธรรมควบคู่กันไป

3) การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก (in-depth interview) และการประชุมกลุ่มเฉพาะ (focus groups) ประกอบด้วย กลุ่มพระสงฆ์ที่พำนักในอินเดีย นักวิชาการศาสนา และนักท่องเที่ยว บุคลากร (มัคคุเทศก์ หัวหน้าทัวร์ วิทยากร) ที่ทำงานในสายงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว กลุ่มผู้ประกอบการและพนักงานที่เกี่ยวข้องกับการท่องเที่ยว กลุ่มชนในพื้นที่ รัฐพิหาร รัฐอุตตรประเทศ

ประเทศอินเดียและประเทศไทย การเก็บข้อมูลภาคสนามของแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมประเทศของประเทศไทย-อินเดียเพื่อวิเคราะห์และรูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย โดยการศึกษาการรอบทางด้านเนื้อหาเพื่อนำไปสู่การสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่างที่เป็นพระภิกษุ จำนวน 10 รูป และฆราวาส จำนวน 20 คน และการสังเกตการณ์ (Observation) บริบทการบริหารจัดการวัดที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว เพื่อนำไปสู่การพัฒนาแบบธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวได้อย่างถูกต้อง

4) ช่วงที่ 3 ระยะเวลา พฤษภาคม-มิถุนายน 2563 เป็นการทบทวนข้อมูลจากพื้นที่ทั้งหมดเพื่อให้เกิดความเชื่อมั่นองค์ความรู้ที่ได้จากการวิจัยครั้งนี้

5) ช่วงที่ 4 ระยะเวลา กันยายน-ตุลาคม 2563 เป็นการเผยแพร่ความรู้ในวารสาร/บทความวิจัยระดับชาติหรือระดับนานาชาติ และจัดทำรายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์

6. การวิเคราะห์ข้อมูล

ข้อมูลเชิงคุณภาพ เป็นการสัมภาษณ์เชิงลึก เพื่อวิเคราะห์และประเมินรูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย โดยการสัมภาษณ์เชิงลึกกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยได้ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง ตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้ คือ มีประสบการณ์ในการนำท่องเที่ยว หรือทำธุรกิจการท่องเที่ยวสังฆนียสถานในประเทศไทย อินเดีย ไม่น้อยกว่า 5 ปี โดยแบ่งออกเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

1) กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญในการสัมภาษณ์เชิงลึก ได้แก่ เจ้าอาวาส คณะสงฆ์ พระธรรมทูตและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย โดยคัดเลือกพระสงฆ์และบุคคลผู้ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของแหล่งท่องเที่ยวในมิติต่างๆ จำนวน 10 รูป/คน เพื่อสัมภาษณ์ถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นมา และศักยภาพของแหล่งท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดียว่ามีความสำคัญอย่างไร

2) กลุ่มผู้ประกอบการธุรกิจนำเที่ยวภาคเอกชนนักท่องเที่ยว และตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐจะกำหนดกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ รวม 10 คน ใช้การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มเพื่อหาความเหมาะสมและความเป็นไปได้ขององค์ประกอบรูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย เพื่อนำมาวิเคราะห์และสังเคราะห์บทสัมภาษณ์และการสังเกตการณ์นำมาถอดบทเรียนให้เกิดองค์ความรู้และการพัฒนารูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดียต่อไป

สรุปผลการวิจัย

งานวิจัยเรื่องนี้ คณะผู้วิจัยได้พัฒนารูปแบบการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมไทย-อินเดีย ส่วนมากเป็นการเดินทางด้วยความศรัทธาเลื่อมใสเพื่อแสดงความเคารพและถวายสักการะบูชา ณ สถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมเทศนา และปรินิพพาน ซึ่งเป็นสังเวชนียสถานสำคัญตาม

พุทธวจนะ เชื่อมโยงจุดสังเวชนียสถานกับการปฏิบัติธรรม โดยหวังอานิสงส์ คือ สุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ใช้การวิจัยเอกสาร และการสัมภาษณ์เชิงลึก นักแสวงบุญชาวไทย มัคคุเทศก์ และพระสงฆ์ ผู้นำการจาริกแสวงบุญ จำนวน 20 คน โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. รูปแบบการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย

รูปแบบการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมไทย-อินเดีย จาริกแสวงบุญจุดสังเวชนียสถานของชาวพุทธไทย ประกอบด้วย 5 รูปแบบ ได้แก่ 1) รูปแบบกิจกรรมการเดินทาง 2) รูปแบบกิจกรรมการบรรยาย 3) รูปแบบกิจกรรมเชิงวิชาการ 4) รูปแบบกิจกรรมเชิงพิธีกรรม และ 5) รูปแบบกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรม โดยเน้นให้ผู้จาริกแสวงบุญมีส่วนร่วมในกิจกรรม ศึกษา ปฏิบัติธรรม และการปฏิบัติธรรม คุณประโยชน์ในการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดียที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมพระพุทธศาสนา 3 ประการ คือ 1) คุณประโยชน์ในการศึกษาพระปริยัติธรรม คือ ได้ฟังธรรม ได้เสวนาทำความเข้าใจให้กระจ่างชัด จดจำแตกฉานมากขึ้นจากสถานที่จริงทุกแห่ง ส่งเสริมการศึกษาปริยัติธรรม ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาให้เข้มแข็ง มั่นคง และยั่งยืน 2) คุณค่าด้านการปฏิบัติธรรม คือ ผู้แสวงบุญได้ทำกิจกรรม บำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุ ปฏิบัติบูชาด้วยกาย วาจาใจ ต่อพระรัตนตรัย ได้เชื่อมโยงกลุ่มชาวพุทธด้วยกัน เป็นเครือข่ายชาวพุทธที่เข้มแข็ง เพิ่มพลังปัญญาในการขับเคลื่อนการศึกษาปริยัติ

ปฏิบัติ และเผยแพร่ธรรมะให้กว้างขวาง 3) คุณค่าด้านปฏิเวธธรรม คือ เกิดปิติสุข ได้พลังในการดำเนินชีวิตตามธรรม ด้วยความไม่ประมาท มีความเพียรในปฏิบัติธรรมด้วยศีลสมาธิ ปัญญา เพิ่มพูนความสุข สว่าง สงบ ความมีที่พึ่งที่ระลึกแก่จิตใจ ความมั่นคงในพระรัตนตรัย อานิสงส์คือ ความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า

1) รูปแบบกิจกรรมการเดินทาง

การเข้าถึงพุทธสถานจากประเทศไทยมีสายการบินตรงและบินต่อภายในประเทศสู่สนามบินคยา ใกล้สถานที่ที่ตรัสรู้และสนามบินเมืองพาราณสี ใกล้สถานที่ปฐมเทศนา ซึ่งผู้ประกอบการนำเที่ยวนิยมใช้บริการด้วยข้อบัตริโดยสารประเภทเดี่ยว กลุ่ม และการเช่าเหมาเที่ยวบินนำผู้จาริกครั้งหลายร้อยคนเดินทางพร้อมกัน สายการบินมีให้เลือกและมีจำนวนเที่ยวบินเพียงพอในช่วงฤดูกาลจาริกคือระหว่างเดือนตุลาคม ถึงมีนาคมของทุกปี (ชาติติต มธรรวาทิน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 13 มีนาคม 2563) ในการเดินทางนิยมใช้รถปรับอากาศขนาดใหญ่ (SamyakTravel, 2563, การสื่อสารส่วนบุคคล, 17 มีนาคม 2563) เพราะต้องเดินทางหลายเมืองและมีระยะทางไกล ผู้จาริกเดินทางระหว่างสถานที่หนึ่งสู่สถานที่หนึ่ง ใช้เวลาโดยประมาณตั้งแต่ 2 ชั่วโมง ถึง 10 ชั่วโมง การเดินทางเป็นหมู่คณะประกอบด้วยชาวพุทธที่เป็นพระสงฆ์และฆราวาส จำนวนเฉลี่ยกลุ่มละ 15 ถึง 40 คน จึงต้องจัดให้มีผู้นำคณะที่เรียกว่า หัวหน้าทัวร์หรือผู้นำทัวร์ มีผู้บรรยายคือพระวิทยากร ซึ่งส่วนมากเป็นพระนักศึกษหรือพระธรรมทูตที่ไปปฏิบัติหน้าที่และจำพรรษาอยู่ที่วัดไทย ในประเทศอินเดีย-เนปาล คณะที่มาในรูปแบบ

ของคณะทัวร์ (Tour Group) มีผู้ประกอบการนำเที่ยวประสานงานและเตรียมการที่พักอาหาร การเข้าชม ตามกำหนดการ เวลารายการเดินทางในแต่ละวัน ผู้จาริกจะได้รับความสะดวกสบายกว่า จึงเป็นรูปแบบที่นิยมในปัจจุบัน ส่วนมากใช้ระยะเวลา 7-10 วัน กลุ่มชาวพุทธไทย นิยมเดินทางจาริกแสวงบุญให้ครบจุดสังเวชนียสถานในการเดินทางครั้งเดียวมากที่สุด ในส่วนที่มาเฉพาะแห่ง มักจะเป็นผู้จาริกที่เคยมาแล้วและตั้งใจมาปฏิบัติบูชา โดยเลือกมาอยู่ที่พุทธคยามากที่สุด (พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทธ), 2547; 2549) นอกจากนี้ ผู้จาริกส่วนน้อยที่เดินทางมาด้วยตนเอง ประสานงานกับวัดไทยหรือผู้ที่สามารถติดต่อจัดหาสถานที่พัก รถบัสขนาดต่างๆ อาหาร การเข้าชมและนำบรรยาย นำสักการะซึ่งผู้เดินทางในลักษณะนี้แม้ไม่ผ่านการดำเนินการบริการของบริษัทนำเที่ยวแต่ก็มีรูปแบบการเดินทางที่เหมือนกันโดยส่วนมาก

2) รูปแบบกิจกรรมการบรรยาย

การให้ข้อมูลความรู้พุทธประวัติ พุทธธรรม และข้อมูลอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องด้วยการบรรยายในรถก่อนเข้าสู่พุทธสถานแต่ละแห่งและนำบรรยายให้ความรู้ ณ พุทธสถานทุกแห่ง การบรรยายให้ความรู้พุทธธรรม ที่พระพุทธรูปเจ้าทรงแสดงในจุดสังเวชนียสถานพระสูตรที่เกี่ยวข้อง เช่น พระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร พระวิทยากรได้บรรยายเนื้อหาของ พระสูตรนี้ให้ฟังในรถหรือที่ทรงแสดงปฐมเทศนาเป็นต้น การบรรยายพุทธประวัติเป็นหัวข้อบรรยายหลักในทุกสถานที่ (ไพโรจน์ ชินศิริประภา, 2549) เมื่อบรรยายในรถวิทยากรจะยืนและสลับการนั่ง เมื่อผ่านสถานที่สำคัญหรือเดินทางใกล้ถึงสถานที่ที่จะนำเสนอข้อมูลสำคัญ

เชิงวิชาการ อ้างอิงที่มา เช่น พระไตรปิฎกหรือ อรรถกถา เสริมด้วยชาดกเรื่องเล่าหรือเกร็ดความรู้ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ ความ เป็นมาทางประวัติศาสตร์ พระพุทธประวัติ ธรรมะ การบรรลัทธิธรรม เรื่องราวของพระสาวก สาวิกา พุทธบริษัทในครั้งพุทธกาล ถึงปัจจุบัน ฯลฯ โดยมีประเด็นสำคัญว่าเกี่ยวข้องกับ พระพุทธเจ้าอย่างไร ช่วงใดของพระชนม์ชีพ เหตุการณ์เป็นอย่างไร เป็นต้น การพูดบรรยาย การถาม ตอบ การเสนาธรรม มีกิจกรรมนี้ ณ พุทธสถานเมื่อจะนำสู่การปฏิบัติหรือหลังการ ปฏิบัติบูชาแล้วจะมีการบรรยาย ณ สถานที่ ทุกแห่งด้วย พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทธโธ) (2550) อธิบายไว้ว่า ผู้บรรยายคือพระวิทยากร หรือหัวหน้าทัวร์ หรือทั้งสองอย่างสลับ ผิดเปลี่ยน และจำเป็นอย่างยิ่งที่วิทยากรต้อง เป็นผู้มีความรู้ด้านพระพุทธศาสนา หากผ่าน การฝึกอบรมการบรรยายสังเวชนียสถานจาก การจัดอบรมพระวิทยากรและโครงการอบรม พระธรรมทูตแล้วจะมีประสิทธิภาพในความ ถูกต้องของข้อมูล มีศิลปะการถ่ายทอดมากขึ้น และจำเป็นต้องมีประสบการณ์จาริกสังเวชนีย สถานมาแล้วเพราะจำเป็นต้องบริหารเวลา และรู้จักสถานที่เป็นอย่างดี โดยอาจใช้สื่อ เช่น ภาพยนตร์ซีรี่ย์พระพุทธเจ้ามหาศาสดาโลก สารคดีตามรอยพระพุทธเจ้า สารคดีอริยพัตต์ อินเดีย หรือเอนิเมชันพระศาสดา ฯลฯ นำไปใช้ประกอบการบรรยายเปลี่ยน บรรยายภาคได้เพราะในรถบัสมีอุปกรณ์เปิดให้ ผู้จาริกเข้าชมได้ (พระสมณิก จรณธัมโม, 2563, สัมภาษณ์) ผู้ทำหน้าที่วิทยากรส่วนมากเป็น พระนักศึกษาหรือพระธรรมทูตที่ไปปฏิบัติ หน้าที่และจำพรรษาอยู่ที่วัดไทยในประเทศ อินเดีย-เนปาล เป็นผู้นำพาชาวพุทธผู้จาริก

แสวงบุญสักการะสังเวชนียสถาน นำนมัสการ บูชา ทั้งอามิสบูชาและปฏิบัติบูชา มีรูปแบบ การจัดการตามกำหนดเวลาและสถานที่ตาม รายการ จึงมีการจัดการกิจกรรมวิชาการในรถ ขณะเดินทางและในพุทธสถาน โดยเน้นการ บรรยายพุทธประวัติ (พระมหาอินทรวงศ์ อิสสรภาณี, 2563, สัมภาษณ์) ประวัติพระสาวก พระสาวิกา อุบาสกอุบาสิกาและห้วงข้อธรรม เรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับบ้านเมือง โบราณสถาน ที่กำลังจะเดินทางไปถึงพร้อมด้วยวัฒนธรรม ของผู้คนในเส้นทาง มีการนำปฏิบัติด้วยการ บำเพ็ญบุญกิริยา ทาน ศีล ภาวนาทุกวันตลอด การเดินทาง กลุ่มชาวพุทธไทย

3) รูปแบบกิจกรรมเชิงวิชาการ

ในการบรรยายต้องอ้างอิงที่มาด้วยความถูกต้องของเนื้อหา ข้อมูลด้าน ประวัติศาสตร์ โบราณคดี ในช่วงเวลาต่างๆ จากยุคก่อนพุทธกาล ยุคพุทธกาล ยุคเจริญ ยุคเสื่อม ยุคฟื้นฟูบูรณะ จนถึงยุคปัจจุบัน การใช้ภาษา การระบุชื่อของบุคคล สถานที่ การใช้ ภาษาราชาศัพท์ ห้วงข้อธรรมและเสริมข้อมูล จากทัศนคติความคิดเห็นของผู้บรรยาย การถามและการตอบปัญหา การนำสวดมนต์ การ กล่าวอ้างอาณิสสร ความเชื่อ ฯลฯ พระราช รัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทธโธ) (2552; 2554) กล่าว ไว้ว่า ผู้บรรยายจำเป็นต้องให้ความสำคัญกับ ความถูกต้องของข้อมูลทุกประเด็น หากมีสิ่งใดไม่รู้ หรือไม่แน่ใจข้อมูลก่อนการบรรยายให้ ค้นหา ตรวจสอบอย่างถี่ถ้วนทุกเรื่อง การใช้ ภาษาที่เหมาะสมเมื่อบรรยายให้ข้อมูลสถานที่ ประกอบกับข้อมูลพุทธประวัติ ข้อมูลบุคคล สำคัญ เช่นประวัติพระสาวก สาวิกา และ บุคคลผู้กอบกู้ฟื้นฟูพุทธสถาน ข้อมูลสาระ ธรรม หลักธรรมหรือพระสูตรที่พระพุทธเจ้า

ทรงแสดงไว้ ณ พุทธสถานทุกแห่ง การบรรยาย การสอบถาม (ปุจฉา วิสัชนา) การเสวนาในข้อมูลพระปริยัติธรรมแนวทางการปฏิบัติ ฯลฯ นำเสนอเป็นกิจกรรมหลักที่ทุกกลุ่มผู้เดินทางได้กระทำในระหว่างการจาริกแสวงบุญ ทั้งนี้มีกลุ่มคณะที่มาเพื่อศึกษาเก็บข้อมูลเพื่อการวิจัย มีทั้งพระสงฆ์ ขรวาสที่เรียนในหลักสูตรพระพุทธศาสนาและนักวิชาการที่ต้องการความรู้เชิงวิชาการ การเก็บข้อมูลสัมภาษณ์เจาะลึกและการร่วมเดินทางสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม การอ้างอิง สอบถาม สัมภาษณ์กลุ่มย่อย ฯลฯ เพื่อนำไปเขียนงานวิชาการหรือหนังสือ ตำรา สารคดีต่อไป (พระมหาดวงจันทร์ คุดตาสีโล, 2551)

4) รูปแบบกิจกรรมเชิงพิธีกรรม

พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา (2553) อธิบายไว้ว่า ในการสักการบูชาด้วยอามิสบูชา และปฏิบัติบูชา โดยพระวิทยากรหรือผู้นำกลุ่ม หัวหน้าทัวร์ เป็นผู้นำหมู่คณะกล่าวคำบูชา ใช้หนังสือสวดมนต์เป็นคู่มือ นิยมอ่านพร้อมกันหรือกล่าวตามผู้นำอย่างพร้อมเพรียงกัน มีกิจกรรมการสวดมนต์ไหว้พระทั้งภาษาบาลีและไทย และถวายอามิสบูชาต่างๆ ที่ได้จัดเตรียมมา เช่น ถวายบูชาด้วยดอกไม้ พวงมาลัย จตุรปูเทียน ปิดทองคำเปลว ประพรมน้ำอบน้ำปรุง ประดับผ้า หรือถวายผ้าห่มองค์พระพุทธรูป เสาคินพระเจ้าอโศก เป็นต้น (สถาบันโพธิคยาวิชชาลัย 980, 2556) และการปฏิบัติบูชาที่ได้กระทำสม่ำเสมอคือการไหว้พระสวดมนต์ ทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น สรรเสริญพระพุทธรูป พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ สาธยายพระสูตร การฟังธรรม การอุทิศบุญกุศล แผ่เมตตา ส่วนการบำเพ็ญบุญกิริยาเป็นกิจกรรมหลักที่สำคัญนิยมปฏิบัติโดยทั่วไป

ผู้ประกอบการควรเตรียมหนังสือสวดมนต์แปลหรือไม่แปลหรือทั้งสองอย่าง เสื่อ อาสนะให้เพียงพอ ไมค์ ลำโพง เครื่องขยายเสียง รูปเทียน ดอกไม้ พวงมาลัย ตามสมควร โดยต้องให้ข้อมูลแจ้งผู้เดินทางจัดเตรียมของตนมาใช้ในทุกที่หรือตามสะดวกด้วย กิจกรรมเชิงพิธีกรรมเป็นที่นิยมและเมื่อจัดสรรตระเตรียมดี ผู้ร่วมเดินทางจะพึงพอใจ ทั้งนี้ควรบริหารเวลา พื้นที่สำหรับกลุ่ม มีความเอื้อเพื่อให้กลุ่มของตนและกลุ่มอื่นได้ใช้พื้นที่บูชาด้วยเช่นกัน ในพุทธสถานบางแห่งมีพื้นที่จำกัด นั่งได้กลุ่มเล็ก และมีผู้จาริกนานาชาติรอที่จะได้เข้ามาบูชาในเวลาเดียวกัน การรู้จักรอเวลาหรือกำหนดการใช้เวลาให้เหมาะสมไม่นานเกินไป หรือรวดเร็เกินไป และต้องให้ความสำคัญกับกฎระเบียบข้อห้าม เช่นการห้ามใช้เสียงดังในบริเวณลานใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ พุทธคยา (พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา, การสื่อสารส่วนบุคคล, 16 มีนาคม 2563) การงดปิดทองในสถานที่ปฐมเทศนาตามกฎข้อห้ามที่ระบุไว้ด้วยป้ายของสถานที่ การไม่เด็ดใบพระศรีมหาโพธิ์ การขุดดินหรือเก็บหินอิฐจากสถูปเจดีย์ การไม่ขีดเขียน ทำให้พุทธศาสนสถาน พุทธศาสนวัตถุเปราะเปื้อน การจตุรปูเทียนจนทำให้พื้นหรือผนังเป็นคราบสีดำ น้ำมันหกตกตามพื้น จนเกิดอุบัติเหตุหรืออัคคีภัยได้ จึงควรดูแลให้อยู่ในกฎเกณฑ์การทำพิธีกรรมอย่างถูกต้องเหมาะสม

5) รูปแบบกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรม

รูปแบบกิจกรรมด้านการปฏิบัติธรรม มีกิจกรรมประกอบด้วย 1) การบำเพ็ญทานมัย การถวายวัตถุสิ่งของแก่พระสงฆ์ที่อยู่ประจำตามวัดไทยเมืองต่าง ๆ ใกล้สังฆนิยสถาน

เป็นกิจประจำที่ผู้เดินทางได้เตรียมสิ่งของและพร้อมกันถวายเป็นสังฆทานหรือทอดผ้าป่า ในเกือบทุกคณะจะเข้าวัดนำสิ่งของไปถวายแก่สงฆ์จำนวน 9 วัดหรือมากกว่า น้อยกว่าตามความพร้อม (เสฐียรพงษ์ วรรณปก, 2532; 2550) แต่นับว่าเป็นกิจกรรมด้านการสร้างบุญคือการถวายวัตถุสิ่งของเป็นทาน (วัตถุทาน) การเดินทางร่วมกันไม่มีข้อขัดแย้ง โต้เถียงวิวาทกัน คุณธรรมสำคัญที่ได้ประพาสปฏิบัติทั่วกันมั่นคงในจิตใจทุกคน คืออภัยทานในทางกลับกันปรากฏความร่วมมือร่วมใจสามัคคีธรรมในกลุ่มผู้เดินทาง และส่วนธรรมทานนั้น เป็นรูปแบบกิจกรรมหลักที่ต้องมีการฟังธรรมะบรรยาย สาธยายพระสูตร สวดพระพุทธมนต์เป็นประจำตั้งแต่วันแรกของการเดินทางจนสิ้นสุดการเดินทาง 2) การบำเพ็ญศีลมัย ตามหลักศีล 5 กิจกรรมที่ผู้นำคณะคือพระวิทยากรนำกล่าวสมทานศีล เชิญชวนรับศีลในพิธีการถวายผ้าป่า มีขั้นตอนการสมทานและรับศีลเป็นปกติ แต่ด้วยความตั้งใจด้วยเจตนาปฏิบัติบูชาผู้จาริกมีความระมัดระวังสำรวมกาย วาจาให้อยู่ในศีลบริสุทธิ์ถือเป็นการได้ปฏิบัติธรรมน้อมถวายเป็นพุทธบูชาในพุทธภูมิ โดยมีผู้จาริกบางส่วนที่สมทานรักษาศีล 8 และ (3) การบำเพ็ญภาวนามัย นับเป็นกิจกรรมสำคัญในทุกสถานที่เมื่อได้ไหว้พระสวดมนต์แล้วจะได้บำเพ็ญจิตภาวนา นั่งสมาธิ ประทับช้อนรอบพระสถูปเจดีย์ รอบพระพุทธรูป เป็นการให้ความสำคัญอย่างยิ่งกับการปฏิบัติธรรมด้วยการกำหนดสติ เจริญสติ สมาธิ ภาวนา แม้ด้วยการตั้งใจฟังธรรมทั้งในขณะเดินทางและพุทธสถานทุกแห่ง

2. รูปแบบการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย

1) การจัดการด้านศาสนบุคคล

1. สำหรับการจัดการด้านศาสนบุคคลของการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย ได้แก่ 1. กลุ่มอุบาสกอุบาสิกา ผู้จาริกคือชาวพุทธไทยที่เดินทางไปสู่พุทธสถานโดยเฉพาะสังเวชนียสถาน 4 ตำบลในประเทศอินเดียและเนปาล

2. ชาวพุทธผู้จัดการเรื่องการติดต่อประสานงาน ที่พัก อาหาร การเข้าพุทธสถานและอำนวยความสะดวก ก็เป็นชาวพุทธกลุ่มหนึ่งที่บริหารจัดการในรูปแบบของการท่องเที่ยวโดยการให้บริการของบริษัททัวร์ โดยมีอุบาสกหรืออุบาสิกาเป็นผู้แทนบริษัทหรือผู้จัดการประสานงาน ทำหน้าที่หัวหน้าทัวร์ นำพาหมู่คณะให้ดำเนินกิจกรรมไปตามกำหนดการให้ครบถ้วนและเกิดประสิทธิภาพหรือร่วมบรรยายให้ข้อมูลต่างๆ ด้วย

3. กลุ่มพระสงฆ์ที่ร่วมเดินทาง ทั้งที่มีอายุพรรษามากและน้อย ทั้งที่ดำรงตำแหน่งบริหาร เช่น เจ้าอาวาส หรือเป็นผู้ดำรงสมณศักดิ์

4. พระสงฆ์ที่ทำหน้าที่พระธรรมวิทยากร นำบรรยายให้ข้อมูลสถานที่และบรรยายพุทธประวัติ พุทธธรรม คำสอน และพระสงฆ์ที่อยู่ประจำวัดไทยในเมืองต่างๆ ที่เกี่ยวข้องในการดูแล อำนวยความสะดวกต้อนรับคณะผู้จาริกบุญเมื่อได้เข้าพักและรับประทานอาหารที่วัด ได้ร่วมพิธีเช่นในการถวายผ้าป่า และกล่าวต้อนรับแนะนำสถานที่ในวัด เป็นต้น

การจัดการด้านศาสนบุคคล พระวิทยากรหรือผู้นำคณะฯ ผู้บรรยายให้ข้อมูลและผู้นำปฏิบัติบูชา ควรคัดเลือกผู้มีความรู้ดี การบรรยายและการเล่าเรื่องราวในพุทธประวัติต้องมีความแม่นยำถูกต้องตามหลักฐาน ควรใช้ตำราอ้างอิงระดับพระไตรปิฎก อรรถกถา และใช้ภาษาในการเล่าเรื่องบรรยายอย่างถูกต้องเหมาะสม เคารพในหลักธรรม รมัตถะวังไม่ให้เกิดความผิดพลาด มีจังหวะและมีเทคนิคในการนำประเด็นสำคัญมาย่อยๆ จำแนกแยกแยะให้ชัดเจนไม่คลุมเครือ และที่สำคัญไม่ผิดพลาดจากข้อมูลที่ต้องคัดกรองแล้ว

ผู้จาริกเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใส แต่ทั้งนี้โดยส่วนมากผู้จาริกล้วนเป็นกลุ่มผู้มีคุณสมบัติเช่นนี้แล้วจึงได้มีเจตนาเดินทางไปสังเวชนียสถาน มีส่วนน้อยที่อาจเป็นผู้ติดตามหรือได้เดินทางไปโดยไม่ได้ออกทุนทรัพย์เอง ได้ไปเพราะหน่วยงานองค์กรจัดส่งให้ไป แต่ทั้งนี้ก็มักเกิดความกลมกลืนไปกับวัฒนธรรมการจาริกที่มีรูปแบบเฉพาะในการทำกิจกรรมร่วมกัน เช่นได้สวดมนต์ให้พระ ฟังธรรม เป็นกิจกรรมของหมู่คณะ ซึ่งทำให้จิตใจผู้มาใหม่ได้น้อมตามและได้รับความประณีตของการปฏิบัติธรรมในสถานที่สปปายะคือพุทธสังเวชนียสถาน จนเกิดปีติสุขและพึงพอใจในการที่ได้เดินทางมา ส่วนมากจะพึงพอใจ ยินดีที่ได้เดินทางมาในสถานที่สำคัญของชาวพุทธ เป็นความโชคดีและได้ตั้งใจร่วมกิจกรรมการสักการบูชาต่างๆ ด้วยความเต็มใจและปีติ

หัวหน้าทัวร์ ต้องมีประสบการณ์และรู้จักการบริหารจัดการ แก้ไขปัญหา กำหนดเวลาและกิจกรรมที่ระบุไว้ในรายการเดินทางให้ครบถ้วน ซึ่งหากทำได้ดี เหมาะสม

การดูแลอำนวยความสะดวก จัดเตรียมสิ่งของที่ต้องใช้มากมายหลายรายการ ยารักษาโรคสามัญประจำรถขณะเดินทางตลอดเส้นทาง เอกสารการผ่านลงตราเข้าออกประเทศ จัดการประสานงานเรื่องที่พิก การรับประทานอาหาร หรือถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ (ทั้งผู้ร่วมเดินทางและองค์บรรยาย) หรือแม้แต่กระโจมเข้าห้องน้ำในกรณีฉุกเฉิน บริหารเวลา การเข้าสู่พุทธสถานได้ทันกาลและมีเวลาเพียงพอในแต่ละสถานที่ การป้องกันปัญหาและแก้ไขปัญหามากมาย เช่นเกิดความล่าช้าของสายการบิน พาหนะรถบัสขัดข้อง ห้องพัก น้ำประปา ไฟฟ้า เครื่องอำนวยความสะดวกเกิดความเจ็บป่วยหรืออุบัติเหตุ สิ่งของสูญหาย ฯลฯ ผู้นำคณะต้องให้ข้อมูล ทำการนัดหมาย ชี้แจง ระบุและเน้นย้ำอย่างชัดเจน รับรู้ทั่วถึงอย่างรอบด้าน ด้วยความไม่ประมาท และรอบคอบละเอียดถี่ถ้วนเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพและประโยชน์ เพื่อให้ความสะดวกแก่ผู้เดินทางตลอดเส้นทางจากวันแรกจนกิจกรรมสิ้นสุดเดินทางกลับประเทศไทยอย่างปลอดภัย การประสานงานในพื้นที่ประเทศอินเดีย ผู้ทำหน้าที่นี้ควรเป็นผู้มีศรัทธา มีสติ มีความอดทน มีเมตตา รับผิดชอบสูง ปฏิภาณไหวพริบ แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี รู้กาลเทศะ สะอาด สุภาพ มีสุขภาพดี มีคุณธรรมจิตอาสา และชอบทำงานกับผู้คนทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติ สามารถให้การดูแลผู้ร่วมเดินทางทุกคนให้ได้ประโยชน์ คำนึงค่ากับการใช้จ่ายทรัพย์เดินทางมาจาริกแสวงบุญ เป็นผู้ให้ข้อมูลให้คำแนะนำการเตรียมตัวในแต่ละวัน บอกเหตุการณ์ล่วงหน้า เพื่อให้ผู้จาริกแสวงบุญได้เตรียมตัวให้พร้อมและเหมาะสม เช่นระยะเวลา ระยะทาง สภาพ

ถนน การกินอยู่ การเข้าห้องน้ำ การแวะพัก สิ่งที่ควรระมัดระวัง รวมทั้งเป็นผู้จัดเตรียมอาหารว่าง เครื่องดื่มดูแล พระภิกษุและผู้จาริกทุกคนให้ได้รับความสะดวกสบาย และถ้าหัวหน้าทัวร์มีความรู้ทางพระปริยัติธรรม และภาษาต่างประเทศ จะสามารถช่วยพากย์บรรยายเช่นเดียวกับพระวิทยากรได้หรือหากสามารถเพิ่มข้อมูลด้านประวัติศาสตร์ วัฒนธรรม ประเพณีของชาวอินเดีย ให้เป็นวิทยาความรู้เพิ่มเติมแก่ผู้ร่วมเดินทางได้อรรถสาระมากยิ่งขึ้น เป็นการสร้างความคุ้มค่าและพึงพอใจให้กับผู้จาริกแสวงบุญและถือว่าได้ทำหน้าที่ศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาในฐานะอุบาสก อุบาสิกาไปพร้อมกัน จึงควรพัฒนาศักยภาพของหัวหน้าทัวร์ให้ทำหน้าที่ให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้นในบทบาทต่างๆ เพื่อความเข้มข้นและยกระดับมาตรฐานของการจาริกแสวงบุญให้เกิดความนิยมให้ยิ่งขึ้นไปในปัจจุบันและอนาคต

2) การจัดการด้านศาสนสถาน

ในบรรดาพุทธศาสนสถานจำนวนมากที่ปรากฏเป็นสถานที่สำหรับศึกษาและปฏิบัติธรรมในฐานะเป็นสถานที่สำคัญทางพระพุทธศาสนาพบว่า สังฆนียสถานเป็นสถานที่ยิ่งใหญ่ด้วยพุทธพจน์ที่ตรัสถึงสังฆนียสถาน 4 ตำบล เป็นสถานที่สำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา ด้วยปรากฏในพระพุทธรวณะที่สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้าตรัสไว้อย่างชัดเจน ตามหลักฐานในพระไตรปิฎก ความว่าสถานที่ควรเห็น ควรให้เกิดความสังเวชแห่งกุลบุตรผู้มีศรัทธา 4 (ที.ม. (ไทย) 10/202/150) แห่งนี้ 4 แห่งเป็นไฉน คือสถานที่ควรเห็น ควรให้เกิดความสังเวชแห่งกุลบุตรผู้มีศรัทธาว่าพระตถาคตประสูติ ณ ที่นี้

1 พระตถาคตตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ณ ที่นี้ 1 พระตถาคตทรงประกาศอัมมจักรอันยอดเยี่ยม ณ ที่นี้ 1 พระตถาคตปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ ณ ที่นี้ 1 สถานที่ควรเห็น ควรให้เกิดความสังเวชแห่งกุลบุตรผู้มีศรัทธา 1 แห่งนี้แลฯ อานนท์ ชนเหล่าใดเที่ยวไปตามเจดีย์สถาน จักมีจิตเลื่อมใส ทำกาละแล้ว ชนเหล่านั้นจักเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ภายหลังแต่การตายเพราะการทำลายแห่งกายดังนี้” (เสถียรพงษ์ วรรณปก, 2532)

ในกรณีเป็นสถานที่ชาวพุทธทั้งหลายจะมาเพื่อการระลึกถึงพระองค์และการระลึกถึงในที่นี่ ชาวพุทธจึงได้กระทำการปฏิบัติบูชาด้วยการทำความดี ด้วยกาย วาจา ใจ สักการะด้วยอามิสสิ่งของเครื่องบูชาต่างๆ ส่วนหนึ่งและที่สำคัญยิ่งคือการปฏิบัติด้วยการขัดเกลากิเลส บำเพ็ญเพียรสร้างเสริมคุณงามความดีด้วยการรักษาศีล บำเพ็ญจิตภาวนาและเจริญปัญญาด้วยการศึกษาและปฏิบัติธรรมในสังฆนียสถาน 4 ตำบล) ประเทศไทย เป็นประเทศที่มีประชาชนจำนวนมากนับถือพระพุทธศาสนา จุดสังฆนียสถานจึงเป็นสถานที่สำคัญ และเป็นเป้าหมายที่ทรงคุณค่า ต่อการเดินทางไปจาริกบุญแสวงบุญ ทั้งนี้เพื่อยังประโยชน์คือความเจริญในธรรม ตามคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยการให้เกิดสังเวค เพื่อก่อสมาธิภูมิ และสมาธิปฏิบัติตรงตามพระพุทธธรรมคำสอน เพราะด้วยเป้าหมายการเดินทาง กิจกรรมในการเดินทาง และคุณค่าคุณประโยชน์ที่จะได้รับการจาริกสู่จุดสังฆนียสถานจะเป็นการดำเนินไป สู่จุดมุ่งหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนาที่แท้จริง ด้วยการบำเพ็ญบุญ

กิริยาในบุญเขตและถูกต้องตามพุทธวิธีเพราะ
ถึงพร้อมด้วยศรัทธาและปัญญา

การจัดการองค์ประกอบด้านภาพลบ
คือความลำบากที่เคยมีในอดีตของการเดินทาง
ทำให้ผู้จาริกที่ไม่เคยเดินทางไปเกิดความ
หวาดหวั่นว่าจะพบความยากลำบากในการ
เดินทางมากเกินความเป็นจริง โดยเฉพาะการ
ใช้ห้องน้ำ หรือการนั่งรถนานหลายชั่วโมง ทั้ง
ที่ความเป็นจริงเป็นเช่นนั้นในยุคแรกของการ
จัดการท่องเที่ยวเส้นทางนี้ ย้อนไปในอดีต 40
ปีที่ผ่านมา (นวลจันทร์ เพียรธรรม, การสื่อสาร
ส่วนบุคคล, 12 มีนาคม 2563) แต่ในปัจจุบัน
เส้นทางและการเดินทางไม่ได้ยากลำบาก
เช่นนั้น ท่านที่เคยเดินทางไปแล้วพบว่า เป็น
สภาพความเป็นธรรมชาติธรรมดาของถนน
ชนบทในรัฐที่กำลังพัฒนาเรื่องถนนหนทาง
ย่อมมีหลุมบ่อบางช่วง และในทางกลับกันผู้
จาริกจะได้เห็นความเป็นอยู่ที่เป็นสภาพ
ธรรมชาติ ให้หวนระลึกถึงชนบทสมัยพุทธกาล
ที่คงความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย รูปแบบวิถี
ชีวิตของชาวอินเดียในเส้นทางพุทธภูมิคือ
เสน่ห์ของการเดินทางที่นำความประทับใจ
อย่างยิ่งมาสู่ ผู้จาริกที่ได้ไปพบเห็นสัมผัสและ
มีประสบการณ์ตรง นี่คือ เสน่ห์ของอินเดีย
และเป็นหลักฐานที่เชื่อมโยงแสดงถึงสภาพ
ของสังคมสมัยอดีตที่ยังมีหลายสิ่งหลายอย่าง
รักษาไว้จนถึงปัจจุบัน กล่าวได้ว่านี่คือ
รากเหง้าทางภูมิปัญญาที่สอนธรรมะในการใช้
ชีวิตที่พอเพียง พึ่งพาตนเอง เป็นมิตรกับสัตว์
และธรรมชาติ มีความศรัทธาและการปฏิบัติ
บูชาในศาสนาของตนอย่างเข้มข้นและน่า
ถือเอาเป็นแบบอย่าง ชาวอินเดียมีสังคมที่เป็น
สุข เป็นมิตรกับธรรมชาติ รักต้นไม้ ไม่ตัด

ต้นไม้ และรักษาสัตว์แวดล้อม เป็นสังคม
เกษตรกรรม คล้ายประเทศไทย

สำหรับปัญหาที่พบจะหมดไปได้ เมื่อมี
การเผยแพร่ข้อมูลที่ถูกต้องการเดินทาง
ไม่ได้ลำบากเกินจริง จะมีเฉพาะปัญหาการ
เดินทางที่ต้องใช้เวลาหลายชั่วโมงในบาง
เส้นทาง เพราะการขับรถในอินเดียมีกฎหมาย
กำหนดไว้ว่า ให้ใช้ความเร็วเพียง 40 กิโลเมตร
ต่อชั่วโมงเท่านั้นและถนนบางเส้นทางมีขนาด
เล็กและมีวัว มีเกวียนที่ชาวบ้านใช้อยู่ร่วม
สัญจรในถนนเช่นเดียวกับรถและพาหนะทุก
ประเภท ด้านการใช้ห้องสุขา ณ ปัจจุบันมีการ
สร้างเพิ่มโดยวัดไทยในอินเดียมากมายแล้ว
เพียงพอที่จะใช้ได้ตามเส้นทางสัญจรครบทุก
เมือง หรือแม้จะใช้ตามสถานีบริการน้ำมัน
หรือมีเต็นท์เคลื่อนที่ทางได้ตามท้องทุ่งในกรณี
ฉุกเฉิน ซึ่งถือว่าเป็นการเตรียมแก้
สถานการณ์ของผู้จัดทัวร์ให้บริการอย่างเต็มที่
แม้หลายๆ ครั้งก็ไม่ต้องการนำมาใช้เลย ทั้งนี้
ปี พ.ศ. 2563 บริษัทผู้ประกอบการฝั่งอินเดีย
หลายบริษัท เช่น Top Travel, Noble
Holidays Tour, Jatak Travel เป็นต้น ได้
ให้บริการครบวงจร ด้วยพาหนะรถบัสปรับ
อากาศสำหรับขนาดกลุ่มเล็ก กลาง ใหญ่
โรงแรมห้องพักในระดับมาตรฐาน 3 ดาว 4
ดาว พร้อมเมนูอาหารที่พ่อครัวสามารถปรุง
อาหารไทยได้หลากหลายเมนูและผู้เดินทางมี
ทางเลือกที่จะพักที่ห้องพักวัดไทยในทุกเมือง
ทุกรัฐใกล้พุทธสถานสำคัญได้อีกด้วย ซึ่งทาง
วัดมีห้องพัก อาหารและการต้อนรับดูแลอย่าง
ดี ชำนาญการเพราะในเส้นทางจาริกวัด
ไทยในอินเดียประสานร่วมมือกับบริษัท
ผู้ประกอบการท่องเที่ยวรับคณะฯ เข้าพักได้
เป็นจำนวนมาก ปรุงอาหารได้เลิศรส เช่น

น้ำพริก แกงส้ม ขนม ของหวาน เป็นต้น จึงรับรองและยืนยันได้ว่าการเดินทางสู่สังเวชนียสถานในปัจจุบันมีผู้ประกอบการฝั่งไทยหลายบริษัทที่มีความพร้อมทั้งประสบการณ์และทีมงานมืออาชีพ เช่น บริษัทเอ็นซีทัวร์ จำกัด บริษัทมายด์ วาเคชั่นทัวร์ บริษัทบ้านบุญทัวร์ เป็นต้นพร้อมการทำงานร่วมกับบริษัทผู้ประกอบการฝั่งอินเดียและวัดไทยที่มีครบทุกเมือง นโยบายของรัฐบาลอินเดียทั้งส่วนกลางและระดับรัฐได้ให้ความสำคัญในการบูรณปฏิสังขรณ์สังเวชนียสถาน โบราณสถานของอินเดีย ครบทุกแห่งแล้ว มีการสร้างห้องน้ำ ขยายถนนและปรับพื้นที่ให้ได้รับความสะดวกกว่าอดีตที่ผ่านมา (พระมหาบุญอุ้ม รัตนสนธิ, การสื่อสารส่วนบุคคล, 18 มีนาคม 2563)

3) การจัดการด้านศาสนธรรม

การนำชาวพุทธเข้าสู่พุทธสถานเป็นโอกาสที่พระธรรมวิทยากรและผู้เดินทางจาริกจะได้ศึกษาธรรมลักษณะเข้มข้นในข้อมูลของพุทธสถานทุกแห่ง การถ่ายทอดความรู้ด้านปริยัติธรรมในรูปแบบการนำจาริกให้พระในดินแดนพุทธภูมินั้น มีรูปแบบเฉพาะที่ใช้การเล่าเรื่อง การบรรยาย อ้างอิงพระสูตร ชาดก ซึ่งใช้เรื่องราวที่เกิดขึ้นในสถานที่จริง มีผู้ฟังเป็นกลุ่มใหญ่ ในการบรรยายนั้นมีตัวละคร มีตำนาน มีนิทาน เน้นโครงเรื่องคือพุทธประวัติสาวก สาวิกาในสมัยพุทธกาล เชื่อมเข้าสู่เนื้อหาของพระธรรม เป็นการสร้างจุดเริ่มต้นสำหรับ ผู้ใหม่ ผู้เริ่มศึกษาหรือแม้แต่ทบทวน นำเข้าสู่เรื่องสำคัญคือศีล สมาธิ ปัญญา อริยมรรค สัมมาทิฎฐิ ในสถานที่ทุกแห่งผู้ฟังจะได้เพิ่มพูนความรู้ เช่นเมื่อเข้าสู่สถานที่ประสูติก็ได้ฟังเรื่องพุทธประวัติก่อนประสูติ

เหตุการณ์ตอนประสูติ เจริญวัย อภิเษกสมรส เสด็จออกบวช เมื่อเข้าสู่พุทธศาสนาสถานที่ตรัสรู้ก็ได้รับฟังเหตุการณ์ช่วงทรงบำเพ็ญทุกรกิริยา การสั่งสมทศบารมี เหตุการณ์ช่วงเวลาตรัสรู้ พระญาณ 3 การผจญมารและอริยสัจธรรมที่พระองค์ตรัสรู้ เมื่อเข้าสู่สารนาถสถานที่ทรงแสดงธรรมครั้งแรก ได้รับฟังเนื้อหาของพระธัมมจักกัปปวัตตนสูตร เหตุการณ์ที่ปัญจวัคคีย์ละทิ้งพระองค์และพระองค์ได้เสด็จมาโปรด การบรรลุธรรมของปัญจวัคคีย์ และพระยสกุลบุดร พร้อมด้วยนิทานชาดกที่กล่าวถึงอดีตชาติของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จนถึงกุสินารา สถานที่ปรินิพพาน ได้เห็นภาพรวมของพุทธประวัติทั้งหมดตลอดทั้งพระชนมชีพ การได้ฟังต่อเนื่องและได้เข้าสู่สถานที่จริงทุกแห่งทำให้เกิดความเข้าใจ กระจำชัด และจดจำได้แม่นยำ แม้ชาวพุทธบางคนไม่ได้ศึกษาเล่าเรียนพระปริยัติธรรม พระสูตรหรืออรรถกถา เข้าไม่ถึงพระไตรปิฎก แต่เมื่อได้ฟังจากพระธรรมวิทยากร ผู้บรรยายที่ได้ศึกษามาจึงช่วยให้เกิดประโยชน์ในด้านการศึกษาพุทธธรรมผ่านพุทธประวัติอย่างได้ผล จนนำไปสู่ความนิยม การศึกษาต่อเนื่อง การเพิ่มพูนศรัทธาและปัญญาความรู้ เกิดความประทับใจและได้นำไปใช้ประโยชน์ได้จริง เห็นได้จากมีความศรัทธาของการอุปสมบท ณ ดินแดนพุทธภูมิ ภายใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ์ มีการมุ่งไปอยู่ปฏิบัติธรรม ณ สังเวชนียสถานในรูปแบบโครงการ กลุ่มคณะจำนวนมาก เช่น กลุ่มข้าราชการ กลุ่มอบรบพระธรรมทูต การอบรบพระนักเผยแผ่ การบวชแม่ชีน้อย การนำเยาวชนเข้าสู่การศึกษาและปฏิบัติธรรม อย่างได้ผลและต่อเนื่อง รวมถึงกลุ่มพระนิสิตและ

นักศึกษาในสาขาวิชาพระพุทธศาสนาของมหาวิทยาลัยสงฆ์ในประเทศไทย เป็นต้น

สำหรับเนื้อหาที่เป็นหลักของการเล่าเรื่อง คือ พุทธประวัติ เคยเกิดอะไรขึ้น ณ สถานที่แห่งนี้ ในช่วงใดของพระชนม์ชีพ เกี่ยวข้องกับบุคคลและเหตุการณ์ใด จากเนื้อหาที่อยู่ในตำราหรือหนังสืออ่าน เมื่อได้ฟังการเล่าเรื่อง เฉพาะหน้า ไม่มีการอ่าน ก็ทำให้ผู้ฟังตื่นเต้นมากกว่า เพราะรูปแบบการนำเสนอน่าสนใจ อยู่ในบรรยากาศการเดินทางท่องเที่ยว แวะเข้าไปชม เปลี่ยนสถานที่และได้มีส่วนร่วม เช่นในขณะฟัง สนใจก็สอบถามข้อสงสัย แสดงความคิดเห็นหรือ นั่งสมาธิฟังก็ได้ สภาพบรรยากาศเป็นสิ่งแปลกใหม่และมีตัวอย่างของการอธิบายธรรมให้เห็นทั้งสองฝั่งของถนนที่มีผู้คน ชาวบ้านชาวถิ่น ทำมาหากินใช้ชีวิตแบบวัฒนธรรมอินเดียที่มีทั้งเหมือนและแตกต่าง เสื้อผ้า อาหาร สิ่งของ เครื่องใช้ สถานที่พักอาศัย ฯลฯ ยกนำมาเป็นตัวอย่างเข้าสู่การบรรยายธรรมเพื่อเชื่อมโยงกับยุคสมัยพุทธกาลและเชื่อมโยงกับหลักธรรมได้ทันที ทำให้การบรรยายธรรมมีรูปแบบที่แตกต่างและน่าสนใจ

4) การจัดการด้านศาสนพิธี

การจาริกมีกิจกรรมเริ่มต้นเช้าวันใหม่ ด้วยการทำวัตรเช้า ในรถบัสซึ่งเป็นพาหนะที่ทุกคนจะได้อยู่ร่วมกันประกอบกิจเพื่อบูชาสักการะพร้อมกัน รถบัสเคลื่อนที่ไป เสียงสวดมนต์ก็ดังก้องในรถ ผ่านไมค์และทุกคนมีหนังสือสวดมนต์จึงได้ความพร้อมเพรียง เมื่อสวดมนต์แล้วก็ได้แจ้งรายการเดินทางและเข้าสู่เนื้อหาการบรรยายความสำคัญของพุทธสถานที่กำลังเดินทางไป ความเชื่อมโยงกับพุทธประวัติและพุทธธรรม อยู่ในเนื้อหาและ

ลำดับของการบรรยายธรรม เป็นระยะเวลา ยาวนานนับชั่วโมง ศาสนพิธีในพุทธสังเวชนียสถาน คือการสักการบูชาด้วยการจัดลำดับ เริ่มจากการกล่าวคำบูชาพุทธสถาน การนำไหว้พระสวดมนต์ การเลือกบทสวดมนต์ สรรเสริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ตามลำดับ และหากมีเวลามากจะเพิ่มการบรรยายธรรม ต่อจากการบรรยายพุทธประวัติ โดยผู้จาริกเข้ากราบพุทธสถานด้วยเครื่องบูชาต่างๆ อาทิ แผ่นทองคำเปลว ดอกไม้ เครื่องหอม ผ้าห่มสักการะ และได้กระทำการประทักษิณาวัตร และบำเพ็ญจิตภาวนา อธิษฐานขอขมาพระรัตนตรัย เก็บภาพความทรงจำต่างๆ ของส่วนบุคคลและหมู่คณะ ฯลฯ เหล่านี้คือรูปแบบการปฏิบัติของชาวพุทธตามลำดับขั้นตอนที่เกี่ยวกับศาสนพิธี ณ พุทธสังเวชนียสถาน 4 ตำบล

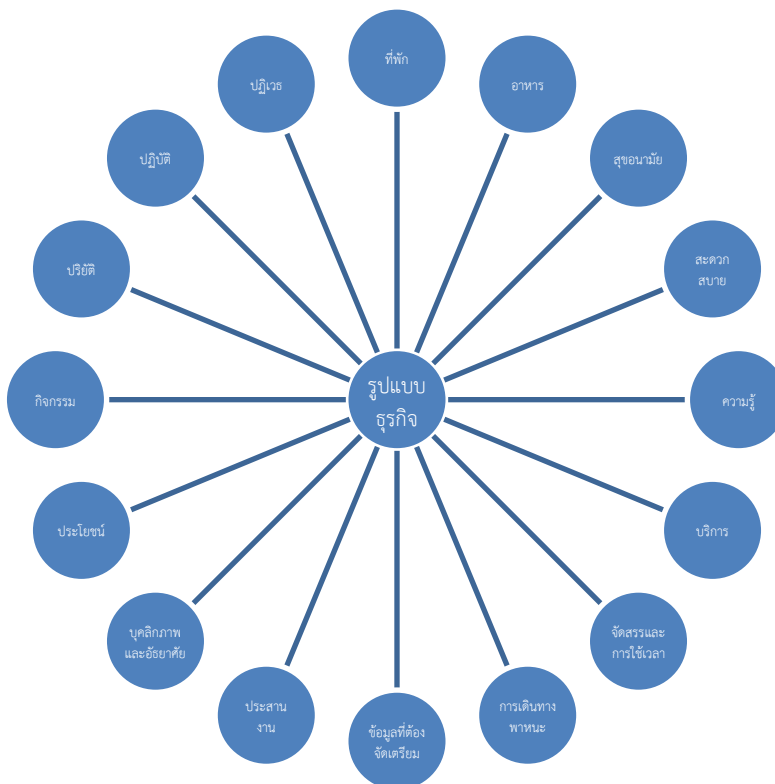
ประกอบพิธีกรรมที่เหมาะสมกับการเป็นชาวพุทธ ผู้จาริกควรระมัดระวังการนำพิธีกรรมที่ไม่ใช่คำสอนในพระพุทธศาสนาไปเน้นย้ำหรือลงมือกระทำสวนทางกับพุทธธรรม การทำความดี ด้วยการปฏิบัติบูชา ควรเน้นการปฏิบัติด้วยการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม เผยแผ่และปกป้อง เมื่อเข้าสู่พุทธสถานควรสำรวมกาย วาจา ให้สงบ เรียบร้อย และตั้งเจตนากลับไหว้บูชาระลึกถึงพระพุทธคุณให้มาก เพื่อการบูชาสักการะที่ถึงพร้อม ไม่ควรทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นไปในทางถือว่าพระพุทธเจ้าเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์และพุทธสถานเป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่จะร้องขอ อ้อนวอนให้ได้ในสิ่งที่ปรารถนา การตั้งอธิษฐานในสิ่งที่ปรารถนากับการร้องขอเพื่อการดลบันดาลมีความต่างกัน ชาวพุทธควรเชื่อมั่นในเหตุคือทำกรรมดี ย่อมให้ผลดี การปฏิบัติบูชาด้วยความ

ระลึกและสำนึกตระหนักในพระปัญญาคุณ พระบริสุทธิคุณ พระมหากรุณาคุณนั้นเป็น สัมมาปฏิบัติที่ควรน้อมเข้ามาสู่พิธีกรรมในทุก พุทธสถาน ควรละเว้นการกระทำที่ ประกอบด้วยเวทมนต์ คุณไสยหรือการบน บาน ศาลกล่าว การทรงเจ้า เข้าผี การขอหวย การสักเสก เลขยันต์ เตรีจฉานวิชา ฯลฯ ซึ่งสิ่ง เหล่านี้ผู้นำคือพระวิทยากรและผู้จาริกจะพึงรู้ แจ่มแจ้งและละเว้นได้จึงพบว่าในทุกสถานที่ จะพบว่ามี การน้อมสักการบูชาด้วยสัมมาทิฐิ และสัมมาปฏิบัติตามสมควร

3. รูปแบบการดำเนินธุรกิจและการ จัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม ของประเทศไทย-อินเดีย

รูปแบบการดำเนินธุรกิจและการ จัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของ

ประเทศไทย-อินเดีย มีองค์ประกอบสำคัญที่ จะทำให้การดำเนินธุรกิจและการจัดการ ท่องเที่ยวประสบความสำเร็จ ได้แก่ 1) ด้านที่ พัก 2) ด้านอาหาร 3) ด้านสุขอนามัย 4) ด้าน ความสะดวกสบาย 5) ด้านความรู้ 6) ด้าน บริการ 7) ด้านการจัดสรรและการใช้เวลา 8) ด้านการเดินทางพาหนะ 9) ด้านข้อมูลที่ต้อง จัดเตรียม 10) ด้านการประสานงาน 11) ด้าน บุคลิกภาพและอัธยาศัยของผู้ร่วมเดินทางและ ผู้นำทัวร์ 12) ด้านประโยชน์ที่ควรจะได้รับ 13) ด้านกิจกรรมที่ควรให้ความสำคัญ 14) ด้านคุณประโยชน์ด้านปริยัติธรรม 15) ด้าน คุณประโยชน์ด้านการปฏิบัติธรรม 16) ด้าน คุณประโยชน์ด้านปฏิเวธธรรม โดยสามารถ สรุปเป็นแผนภูมิภาพได้ดังนี้

แผนภูมิที่ 1 รูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม ของประเทศไทย-อินเดีย

จากงานวิจัยที่ได้สัมภาษณ์พบว่า ผู้จาริกแสวงบุญมีความเห็นต่อการพัฒนารูปแบบการดำเนินธุรกิจและการจัดการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดีย ดังนี้

1) ด้านที่พัก โรงแรม และวัดไทยทุกเมืองมีจำนวนห้องเพียงพอและสะดวกสบายพร้อมต้อนรับให้บริการผู้เดินทางทุกกลุ่ม ผู้ประกอบการทำการติดต่อจองที่พักไว้ล่วงหน้า และผู้นำทัวร์ติดต่อประสานงานที่พักอาหาร ก่อนนำกลุ่มผู้เดินทางเข้าที่พัก ส่วนมากที่ตั้งของโรงแรมและวัดปลูกสร้างอยู่ใกล้พุทธสถานและมีเครื่องอำนวยความสะดวกเช่น เครื่องปรับอากาศ เครื่องทำน้ำอุ่นอาหาร เครื่องดื่ม บริการดูแลขนยายส่งกระเป๋าเดินทางเข้าออก ฯลฯ ซึ่งจะเป็นชาวพุทธกลุ่มหนึ่งที่บริหารจัดการในรูปแบบของการท่องเที่ยวโดยการให้บริการของบริษัททัวร์โดยมีอุบาสกหรืออุบาสิกาเป็นผู้แทนบริษัทหรือผู้จัดการประสานงาน ทำหน้าที่หัวหน้าทัวร์ นำพาหมู่คณะให้ดำเนินกิจกรรมไปตามกำหนดการให้ครบถ้วนและเกิดประสิทธิภาพเพิ่มความนิยมและขจัดทั้งความกังวลของผู้ไม่เคยเดินทางมาก่อน

2) ด้านอาหาร ผู้ประกอบการท่องเที่ยวทุกบริษัทให้ความสำคัญกับการดูแลจัดเตรียม ให้บริการเรื่องอาหาร ทั้งการนำคณะเข้าพักโรงแรมหรือวัดไทย จะได้รับประทานอาหารที่เพียงพอและรสชาติถูกปาก มีเมนูอาหารเสริม พร้อมคาวหวาน ผลไม้ เครื่องดื่ม ครบทุกมื้อ และในขณะที่เดินทางในรถบัสก็มีขนม ของว่าง เครื่องดื่ม บริการ เป็นปกติที่นิยมทำเช่นเดียวกัน โดยบางบริษัททุ่มเทใส่ใจปรุงเมนูพิเศษเพื่อสร้างความสุข

ความประทับใจให้แก่นักท่องเที่ยวชาวไทย อาหารเสริมที่ปรุงโดยผู้ประกอบการทัวร์เป็นเมนูพิเศษเช่น เมนูกล้วยจับ น้ำพริกปลาทอดกล้วยเตี่ยว ขนมจีนน้ำยา ข้าวขาหมู ข้าวยา ข้าวหมูแดง ข้าวหมูกรอบ บัวลอย ปาท่องโก๋ ผลไม้ตามฤดูกาล เครื่องดื่มร้อน เย็น เป็นต้น

3) ด้านสุขอนามัย ภาพลักษณ์ของอินเดียคือ ความลำบากที่เคยมีในอดีตของการเดินทาง ทำให้ผู้จาริกที่ไม่เคยเดินทางไปเกิดความหวาดหวั่นว่าจะพบความยากลำบากในการเดินทางมากเกินความเป็นจริง โดยเฉพาะการใช้ห้องน้ำ หรือการนั่งรถนานหลายชั่วโมง ทั้งที่ความเป็นจริงไม่ได้ยากลำบากเช่นนั้น ท่านที่เคยเดินทางไปแล้วพบว่า เป็นสภาพความเป็นธรรมชาติธรรมดาของถนนชนบทในรัฐที่กำลังพัฒนาเรื่องถนนหนทาง ย่อมมีหลุมบ่อบางช่วง และในทางกลับกันผู้จาริกจะได้เห็นความเป็นอยู่ที่ เป็นสภาพธรรมชาติ ให้หวนระลึกถึงชนบทสมัยพุทธกาลที่คงความเป็นอยู่อย่างเรียบง่าย รูปแบบวิถีชีวิตของชาวอินเดียในเส้นทางพุทธภูมิคือเสน่ห์ของการเดินทางที่นำความประทับใจอย่างยิ่งมาสู่ผู้จาริกที่ได้ไปพบเห็นสัมผัสและมีประสบการณ์ตรง ผู้นำทัวร์ต้องเป็นผู้ให้ข้อมูลให้คำแนะนำการเตรียมตัวในแต่ละวัน บอกเหตุการณ์ล่วงหน้าเพื่อให้ผู้จาริกแสวงบุญได้เตรียมตัวให้พร้อมและเหมาะสม เช่นระยะเวลา ระยะทาง สภาพถนน การกินอยู่ การเข้าห้องน้ำ การแวะพัก สิ่งที่ต้องระมัดระวัง รวมทั้งเป็นผู้จัดเตรียมอาหารว่าง เครื่องดื่มดูแล พระภิกษุและผู้จาริกทุกคนให้ได้รับความสะดวกสบาย

4) ด้านความสะดวกสบาย ความสะดวกสบายเป็นเป้าหมายที่ผู้เดินทางต้องการ โดยเฉพาะเส้นทางท่องเที่ยวเชิงศาสนาใน

ประเทศอินเดีย ปัจจุบันผู้ประกอบการนำเที่ยวล้วนให้ความสำคัญกับการอำนวยความสะดวกทุกสิ่งอย่าง โดยเฉพาะอาหารไทยที่เตรียมแม่แม่ครัวให้นั่งเครื่องบินไปเพื่อประจำครัวปรุงอาหารไทยทุกมื้อ เหมือนการแข่งขันเพื่อให้ผู้เดินทางติดใจการบริการและการขยายตลาดเพิ่มจำนวนผู้มาใช้บริการต่อไป จนเหมือนจะทำมากเกินไป (พระมหาอินทรวงศ์ อีสสรภณี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 16 มีนาคม 2563) และทำให้ราคาค่าใช้จ่ายสูงตามไปด้วย ทั้งนี้แม่แม่ครัวไม่ต้องมีค่าใช้จ่ายสูงเกินไป หากมีหัวหน้าทัวร์หรือผู้นำคณะมีอาชีพมีประสบการณ์จัดการดูแลเรื่องอาหารให้เพียงพอครบทุกมื้อก็สามารถทำให้เกิดความพึงพอใจได้ โดยเฉพาะรู้จักบริหารกำหนดเวลาและกิจกรรมที่ระบุไว้ในรายการเดินทางให้ครบถ้วน ดูแลอำนวยความสะดวกให้ผู้ร่วมเดินทางทั่วถึง ซึ่งหากทำได้ดี เหมาะสม พร้อมการประสานงานเรื่องที่พัก เวลารับประทานอาหาร หรือถวายภัตตาหารแก่พระสงฆ์ (ทั้งผู้ร่วมเดินทางและองค์บรรยาย) การเข้าสู่พุทธสถานได้ทันกาลและมีเวลาเพียงพอในแต่ละแห่ง การป้องกันปัญหาและแก้ไขปัญหาต่างๆ เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการจาริก เพื่อให้ความสะดวกแก่ผู้เดินทางตลอดเส้นทางจากวันแรกจนกิจกรรมสิ้นสุดเดินทางกลับประเทศไทยอย่างปลอดภัย การประสานงานในพื้นที่ประเทศอินเดียและเนปาล ผู้ทำหน้าที่นี้ควรเป็นผู้มีศรัทธา มีสติ มีความอดทน มีเมตตา และรับผิดชอบสูง แก้ปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี สามารถให้การดูแลผู้ร่วมเดินทางทุกคนให้ได้ประโยชน์คุ้มค่ากับการใช้จ่ายทรัพย์สินเดินทางมาจาริกแสวงบุญ เป็นผู้ให้ข้อมูลให้คำแนะนำการเตรียมตัวในแต่ละวัน บอกเหตุการณ์

ล่วงหน้าเพื่อให้ผู้จาริกแสวงบุญได้เตรียมตัวให้พร้อมและเหมาะสม เช่นระยะเวลา ระยะทาง สภาพถนน การกินอยู่ การเข้าห้องน้ำ การแวะพัก สิ่งที่ต้องระมัดระวัง รวมทั้งเป็นผู้จัดเตรียมอาหารว่าง เครื่องดื่มดูแล พระภิกษุและผู้จาริกทุกคนให้ได้รับความสะดวกสบาย การที่ผู้ประกอบการได้เตรียมความพร้อมเพื่ออำนวยความสะดวกได้รอบด้านนั้นก็ช่วยทำให้ภาพลักษณ์หรือเสียงกล่าวขานถึงความลำบาก ความสกปรกเจ็บป่วยไปหรือมีเพียงเล็กน้อย เช่น สภาพถนนบางช่วงของบางเส้นทางที่เป็นชนบทของอินเดียรวมถึงห้องน้ำสาธารณะตามสถานีบริการน้ำมันซึ่งอาจใช้ในคราวจำเป็นสุดวิสัยเท่านั้น เพราะในทุก 3 ชั่วโมงของการเดินทางจะมีการจอดพักรถให้ผู้ร่วมเดินทางได้เข้าห้องน้ำสะอาดที่ศูนย์ดูแลผู้จาริกของชาวไทยสร้างไว้ทุกเส้นทาง

5) ด้านความรู้ กิจกรรมด้านความรู้ทางพระพุทธศาสนา ในกิจกรรมหลักคือการบรรยายให้ความรู้ในด้านความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับประเทศอินเดีย ชมพูทวีป ประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา พุทธประวัติ สาวก สาวิกา ประวัติ ประวัติศาสตร์พุทธสถานในยุคสมัยต่างๆ หลักคำสอน ด้วยการบรรยายธรรม การสนทนาธรรม การถาม ตอบ เสวนาธรรม ต้องคัดเลือกผู้ที่ชำนาญการในการบรรยายและรู้จักสถานที่ ข้อมูลถูกต้องและมีการใช้ภาษาที่เหมาะสม ใช้คำราชาศัพท์ ใช้ศัพท์เฉพาะในการอธิบาย เช่นราชาศัพท์และศัพท์ภาษาธรรมะได้ดีและนำมาอธิบายให้เข้าใจได้ ทั้งนี้ข้อมูลด้านพุทธประวัติและธรรมะ รวมทั้งประวัติศาสตร์ต้องเป็นข้อมูลที่อ้างอิงได้ มีที่เชื่อถือได้ เป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้ต้องมีเทคนิควิธีและศิลปะในการบรรยาย เล่าเรื่อง สอดแทรก

เกร็ดประวัติและใช้ศิลปะลีลาในการพูดในที่ชุมชนพร้อมสรรพด้วยศาสตร์และวาทศิลป์ เนื่องจากเป็นเหตุปัจจัยสำคัญในการนำกิจกรรมในการจาริกแสวงบุญให้ประสบความสำเร็จตามความคาดหวังและมุ่งหมายให้ได้รับข้อมูลที่ถูกต้องทั้งพุทธประวัติ ประวัติศาสนสถาน ซึ่งมีความยาวนานเกิน 2500 ปี พร้อมทั้งธรรมะที่นำมาจากพระสูตรต่างๆ กล่าวอ้างอิงถึงพระไตรปิฎกได้อย่างถูกต้องได้ เพื่อนำความพร้อมเรื่องสัมมาทิฐิ ความเห็นที่ถูกต้อง นำพาให้เกิดการปฏิบัติที่ตรงตามถูกต้องเป็นสัมมาปฏิบัติ ในแต่ละวันต้องนำศาสนพิธีให้เหมาะสมขั้นตอนที่ควรกระทำก่อนหรือหลังตามลำดับ ความพึงพอใจของผู้จาริกมีเหตุปัจจัยประกอบในด้านต่างๆ

6) ด้านบริการ ผู้ประกอบการและทีมงานจะเตรียมเอกสารเข้าออกประเทศ นัดหมาย และติดตามการทำหนังสือเดินทาง (หากยังไม่มี) และบริการจัดทำวีซ่าของผู้เดินทางทุกคน แจกกำหนดนัดหมายและเมื่อพบกันที่สนามบินจะดูแลสัมภาระและเมื่อถึงสนามบินปลายทาง มีทั้งทีมงานฝ่ายไทยและฝ่ายอินเดียช่วยเหลือขนส่งสัมภาระ ตรวจนับดูแลจัดที่นั่งภายในรถ และจะอยู่บริการประจำรถ ดูแลที่พัก เตรียมอาหาร และบริการให้ทุกคนสะดวกสบาย ปลอดภัย ทุกกลุ่มจะมีผู้นำทัวร์ประสานงานและจัดบริการมากกว่าในอดีต เช่นที่วัดไทยทุกเมืองมีอาหารถวายเดี่ยว ขนมโรตีสี มีร้านกาแฟ มีที่พัก ห้องน้ำจำนวนมากของศูนย์ดูแลผู้จาริกฯ เป็นจุดพักรถให้แวะระหว่างทาง มีรถเข็นแก่ผู้สูงวัย มีเสียงคนถามใช้ขึ้นเขาสำหรับผู้ที่ต้องการใช้ เป็นต้น ส่วนการใช้ห้องสุขา ณ ปัจจุบันมีการสร้างเพิ่มโดยวัดไทยในอินเดียมากมายแล้ว

เพียงพอที่จะใช้ได้ตามเส้นทางสัญจรครบทุกเมือง หรือแม้จะใช้ตามสถานีบริการน้ำมันก็มีสร้างใหม่มากขึ้น ทางกรอินเดียสร้างสุขาบริการนักท่องเที่ยวโดยเฉพาะ การบริการของทีมงานผู้ประกอบการทุกบริษัทได้พยายามให้การดูแลอย่างดีจนกระทั่งผู้จาริกออกปากว่าไม่คาดคิดว่าจะสะดวกสบายเช่นนี้อยู่จริงๆ จึงยืนยันถึงการบริการรอบด้านอย่างมีประสิทธิภาพแท้จริง

7) ด้านการจัดสรรและการใช้เวลา การเผยแพร่ข้อมูลที่ถูกต้องว่าการเดินทางไม่ได้ลำบากเกินจริง จะมีเฉพาะปัญหาการเดินทางที่ต้องใช้เวลาหลายชั่วโมงในบางเส้นทาง เพราะการขับรถในอินเดียมีกฎหมายกำหนดไว้ว่า ให้ใช้ความเร็วเพียง 40 กิโลเมตรต่อชั่วโมงเท่านั้น และถนนบางเส้นทางมีขนาดเล็กและมีวิว มีเกวียนที่ชาวบ้านใช้อยู่ร่วมสัญจรในถนนเช่นเดียวกับรถและพาหนะทุกประเภท การเลือกเวลาเดินทางรุ่งเช้าและแวะพักระหว่างทางที่วัดไทยหรือศูนย์ดูแลผู้จาริกสังฆนิยสถานจากนั้นเดินทางต่อเข้าสู่พุทธสถานตามเวลาที่กำหนด ซึ่งผู้นำมีประสบการณ์แล้วจะบริหารเวลาได้ดี ทั้งการนั่งรถกี่ชั่วโมงแล้วหยุดพักที่ไหนสะดวกอย่างไร ใช้เวลาหยุดนานเท่าไร เข้าถึงพุทธสถานแล้วใช้เวลาในการฟังบรรยายและปฏิบัติบูชาเท่าไรในแต่ละแห่ง จนถึงจัดสรรเวลารับประทานอาหารให้ทันถวายภัตตาหารเพลและกลับเข้าสู่ที่พัก ในช่วงเวลาเดินทางครบสังฆนิยสถานทุกแห่งต้องจัดสรรและบริหารเวลาอย่างรอบคอบ

8) ด้านการเดินทางพาหนะ สำหรับการเดินทางด้วยพาหนะและพนักงานขับรถ พนักงานประจำรถต้องเลือกจากบริษัทที่มี

ประสบการณ์รู้เส้นทาง ขำนาญการขับรถมารยาทดีและตรงต่อเวลา รับผิดชอบดูแลรถยนต์อยู่ในสภาพใช้งาน ปลอดภัย และสภาพพาหนะคือรถบัสใหญ่ กลาง เล็กหรือรถตู้ รถเก๋ง ต้องมีเครื่องปรับอากาศสภาพดี สะอาด มีไมโครโฟนพร้อมใช้และใช้เกือบตลอดเวลา อาจมีเครื่องเสียง โทรทัศน์ด้วย แม้ไม่มีห้องน้ำในรถแต่มีเต็นท์หรือกระโจมสำหรับใช้เข้าห้องน้ำระหว่างทาง ในกรณีฉุกเฉิน และมีพนักงานบริการเครื่องดื่ม ขนมนับจำนวนผู้โดยสารขึ้นและลง ดูแลรถให้สะอาดเสมอ

9) ด้านข้อมูลที่ต้องจัดเตรียม การจาริกมีกิจกรรมเริ่มต้นเช้าวันใหม่ด้วยการทำวัตรเช้า ในรถบัสซึ่งเป็นพาหนะที่ทุกคนจะได้อยู่ร่วมกันประกอบกิจเพื่อบุชาสัการะพร้อมกัน รถบัสเคลื่อนที่ไป เสียงสวดมนต์ก็ดังก้องในรถ ผ่านไมค์และทุกๆคนมีหนังสือสวดมนต์ จึงได้ความพร้อมเพรียง เมื่อสวดมนต์แล้วก็ได้แจ้งรายการเดินทางและเข้าสู่เนื้อหาการบรรยายความสำคัญของพุทธสถานที่กำลังเดินทางไป ความเชื่อมโยงกับพุทธประวัติและพุทธธรรม อยู่ในเนื้อหาและลำดับของการบรรยายธรรม เป็นระยะเวลายาวนานนับชั่วโมง ศาสนพิธีในพุทธสังเวชนียสถาน คือ การสักการบูชาด้วยการจัดลำดับ เริ่มจากการกล่าวคำบูชาพุทธสถาน การนำไหว้พระสวดมนต์ การเลือกบทสวดมนต์ สรรเสริญพระพุทธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณ ตามลำดับ และหากมีเวลามากจะเพิ่มการบรรยายธรรม ต่อจากการบรรยายพุทธประวัติ โดยผู้จาริกเข้ากราบพุทธสถานด้วยเครื่องบูชาต่างๆ เช่น แผ่นทองคำเปลว ดอกไม้ เครื่องหอม ผ้าห่มสักการะ และได้กระทำการประ-

ทักษิณาวัตร และบำเพ็ญจิตภาวนา อธิษฐานขอขมาพระรัตนตรัย เก็บภาพความทรงจำต่างๆ ของส่วนบุคคลและหมู่คณะ ฯลฯ เหล่านี้คือรูปแบบการปฏิบัติของชาวพุทธตามลำดับขั้นตอนที่เกี่ยวกับศาสนพิธี ณ พุทธสังเวชนียสถาน 4 ตำบล

10) ด้านการประสานงาน
ผู้ประกอบการและผู้นำทัวร์ประสานงานหน่วยราชการที่เกี่ยวข้องด้านเอกสารผ่านเข้าออกประเทศ ประสานงานกับวัดไทย ส่งรายชื่อจำนวน วัน เวลาและจำนวนมื้ออาหารที่จะเข้าพักและรับประทาน ยืนยันการจองเมื่อใกล้วันเดินทาง ติดต่อขอพระวิทยากรจากวัดไทยส่วนงานพระธรรมทูต หากใช้บริการทัวร์ฝั่งอินเดียก็จะติดต่อกันทางเมลล์หรือโทรศัพท์เลือกรายการทัวร์ เลือกโรงแรมที่พักแต่ละวัน ยืนยันจำนวนห้อง จำนวนผู้เข้าพัก วัน เวลาที่จะเข้าพัก อาหารและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ทั้งนี้ส่วนใหญ่ผู้ประกอบการฝ่ายอินเดียจะเตรียมให้ครบทั้งห้องพัก อาหาร และพาหนะ การซื้อบัตรเข้าสถานที่ และมีเจ้าหน้าที่บริษัทร่วมในการเดินทางเพื่อประสานงานหรือแก้ไขปัญหาในแต่ละวันด้วย ซึ่งประสิทธิภาพการทำงานของบริษัทฝ่ายอินเดียและไทยเป็นที่พึงพอใจได้

11) ด้านบุคลิกภาพและอธยาศัยของผู้ร่วมเดินทางและผู้นำทัวร์ โดยภาพรวมชาวพุทธไทยมีวัฒนธรรมการแต่งกายสุภาพ กิริยามารยาทเรียบร้อย พระสงฆ์วิทยากรสำรวมกาย วาจา ผู้นำทัวร์ที่เป็นทีมงานผู้ประกอบการเป็นผู้มีความขยัน อดทน รู้จักงานในหน้าที่และมีความรับผิดชอบ ใส่ใจ ดูแลให้บริการทั่วถึง ส่วนการแต่งกายมักพบว่าผู้จาริกนิยมใช้เสื้อผ้าสีขาวเป็นความนิยมของผู้

จาริกสังเวชนียสถานส่วนใหญ่ ผู้แสวงบุญส่วนใหญ่ได้ศึกษาคำสอนและผ่านการปฏิบัติธรรมมาระดับหนึ่ง ดังนั้น อธิษฐานของผู้ร่วมเดินทางและผู้นำทัวร์จะมีความเป็นมิตร ยิ้มแย้มแจ่มใส และมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี

12) ด้านประโยชน์ที่ควรจะได้รับ
ประโยชน์ต่อตนเองคือการได้ปฏิบัติธรรมตามคำสอนในพระพุทธศาสนา อาทิ ทาน ศีล ภาวนา เป็นการถวายปฏิบัติบูชาแก่พระรัตนตรัย ได้รับความปิติสุข สงบ สบายใจ ในส่วนรวมเป็นการส่งเสริมกิจชาวพุทธให้มั่นคง สามัคคี และได้ทำนุบำรุงเป็นกำลังแก่พระพุทธศาสนา ได้ศึกษาเรียนรู้ปริยัติธรรมมากขึ้น ปฏิบัติบูชามากขึ้น และมีความตั้งมั่น ศรัทธามั่นคง เพิ่มความรู้ความเข้าใจในพระพุทธศาสนายิ่งขึ้น และได้รับประโยชน์จากการบำเพ็ญเพียรด้วยการเจริญจิตภาวนา การฟังธรรม หมั่นเพียรสวดมนต์บูชาสรรเสริญ คุณพระรัตนตรัย การเจริญกรรมฐาน กำหนดรู้ลมหายใจ หรือการรู้อิริยาบถ ตามรูปแบบของสมถกรรมฐานและวิปัสสนากรรมฐาน ในพุทธสถานทุกแห่ง หรือแม้แต่ในขณะเดินทางก็น้อมจิตตั้งเจตนากะทำจิตภาวนาได้ โดยพระวิทยากรจะกล่าวนำเชิญชวนให้ปฏิบัติเจริญจิตภาวนาได้เสมอ รูปแบบเช่นนี้แตกต่างจากการเดินทางท่องเที่ยวในเส้นทางอื่นๆ ในการจาริกแสวงบุญรูปแบบกิจกรรมดังกล่าวได้นำประโยชน์ ความสุข สงบแก่จิตใจเป็นผลดีต่อชีวิตของผู้ปฏิบัติที่ได้กระทำทุกวันในหลายช่วงเวลาเช่นเดียวกับการเข้าคอร์สปฏิบัติธรรมระยะยาว เช่นการทำวัตรเช้า ทำวัตรเย็น และเจริญจิตภาวนา ฟังธรรม ในพาหนะที่กำลังเดินทางเคลื่อนไป และในพุทธสถานทุกแห่งหลังจากกล่าวคำบูชา ไหว้พระสวดมนต์แล้ว

นิยมนั่งสมาธิ เจริญภาวนา ถวายเป็นพุทธบูชา ถือว่าเป็นกิจกรรมหลักและทุกกลุ่มให้ความสำคัญมา

13) ด้านกิจกรรมที่ควรให้ความสำคัญ การไหว้พระ สวดมนต์ กิจกรรมนี้มีความสำคัญและมีประโยชน์มาก ผู้เดินทางต้องเตรียมหนังสือสวดมนต์ (แปลหรือไม่แปล) หนังสือสวดมนต์ใช้ในการทำวัตรเช้า เย็นและสวดพระพุทธรูปต่าง ๆ ความพร้อมเพรียง ความตั้งใจเปล่งเสียงสรรเสริญ การสาธยายพุทธรูปในพุทธสถานต่างๆ เป็นการบำเพ็ญบุญ สร้างกุศล เป็นการชำระกิเลส ให้จิตใจเกิดความสะอาด สว่าง สงบ ในเวลานั้นๆ ได้เรียนรู้พุทธธรรมคำสอนจากกพุทธพจน์ที่มาในรูปของพุทธรูปที่ได้สวดท่องสาธยาย รูปแบบการสวดมนต์ไหว้พระเป็นกลุ่มของชาวพุทธไทย นำความเบิกบาน ความสุข ความปิติและความยินดี นำสู่การอนุโมทนาและมุทิตาธรรมให้เกิดขึ้น เสริมสร้างความสามัคคีและความเข้มแข็งของหมู่คณะชาวพุทธ พร้อมทั้งเป็นเครื่องสักการบูชาที่ดียิ่ง

14) คุณประโยชน์ ด้านปริยัติธรรม
พระวิทยากรหรือผู้นำคณะฯ ผู้บรรยายให้ข้อมูลและผู้นำปฏิบัติบูชา ควรคัดเลือกผู้มีความรู้ดี การบรรยายและการเล่าเรื่องราวในพุทธประวัติต้องมีความแม่นยำถูกต้องตามหลักฐาน ควรใช้ตำราอ้างอิงระดับพระไตรปิฎก อรรถกถา และใช้ภาษาในการเล่าเรื่องบรรยายอย่างถูกต้องเหมาะสม เคารพในหลักธรรม ระมัดระวังไม่ให้เกิดความผิดพลาด มีจังหวะและมีเทคนิคในการนำเสนอประเด็นสำคัญมาย่อย จำแนกแยกแยะให้ชัดเจนไม่คลุมเครือ และที่สำคัญไม่ผิดพลาดจากข้อมูลที่ต้องคัดกรองแล้ว ประโยชน์ที่

ได้รับจากฟัง การสอบถาม ข้อธรรม ทำให้เกิดความรู้ ความปิติสุขและนำไปใช้ในชีวิต เป็นอุบาสกอุบาสิกา ศาสนบุคคคลที่มีสัมมาทิฐิ นำความสุข ความเจริญมาสู่ชีวิตได้

15) คุณประโยชน์ด้านการปฏิบัติธรรม ความเป็นสถานที่สัปปายะของสังฆเวชนียสถานและพุทธสถานสำคัญที่ผู้จาริกได้กระทำคือการสั่งสมคุณความดี บารมีทั้ง 10 ประการ เกิดอานิสงส์ผลบุญกุศล และกระทำได้ง่าย ทั้งรวมกลุ่มหรือเฉพาะตนเอง และเมื่อได้กระทำต่อเนื่องจิตใจจะผ่องใส และรู้สึกมีความสุขใจสงบ ร่มเย็น เกิดปิติด้วยความดีที่ได้กระทำตลอดเวลาของการจาริก ชาวพุทธได้ปฏิบัติธรรมฝึกฝนควบคุมกาย วาจา ของตนได้ขัดเกลากิเลสหายาบ อุดหนุนใจไม่ก้าวล่วงศีลที่สมาทานไว้ และพัฒนาจิต บำเพ็ญภาวนาเจริญสติ ทำให้เกิดความตั้งมั่นของจิต มีสมาธิ มีพลังใจ และความสุข สงบภายในใจ เกิดประโยชน์ต่อผู้ปฏิบัติและแก่พระพุทธศาสนา ด้วยการเป็นชาวพุทธผู้มีสัมมาทิฐิและสัมมาปฏิบัติ ซึ่งเป็นการสั่งสมบุญกุศลบารมีแก่ตนเองด้วยอานุภาพของคุณธรรมความดีนำไปสู่ปฏิเวธธรรมต่อไป ผู้เคยเดินทางสู่สังฆเวชนียสถานเมื่อได้รับประโยชน์สุขแล้วจึงนิยมนกลับไปปฏิบัติบูชาอีกในโอกาสต่อไป

16) คุณประโยชน์ด้านปฏิเวธธรรม การบำเพ็ญเพียรด้วยเจตนาประพฤติปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ด้วยการรักษาศีล เจริญสติ สมาธิภาวนา ศึกษาและปฏิบัติธรรมละเว้นความชั่ว ทำความดี ชำระขัดเกลาจิตใจให้บริสุทธิ์ ย่อมนำผลอานิสงส์แก่ผู้ปฏิบัติคือความเจริญในธรรม นำสู่สุดดีได้อย่างแท้จริง ศาสนาพุทธมีสังฆเวชนียสถานเป็นหลักฐานการมีอยู่ของพระบรมศาสดาและยัง

ปรากฏอานิสงส์การจาริกไปด้วยธรรมสังเวช และสุคติภูมิ คุณประโยชน์ที่ผู้จาริกได้รับด้านปฏิเวธธรรมสมควรแก่เหตุที่ได้กระทำทั้งกาย วาจา ใจ สืบเนื่องให้ผลกับทุกคนเป็นปัจจัยตั้งอภิลิโกที่ควรแก่การอนุโมทนาในบุญกุศลที่ผู้เดินทางได้กระทำความดีและเป็นการปฏิบัติบูชาผลย่อมสมแก่เหตุที่ได้กระทำ สิ่งที่ดีคือคุณประโยชน์ทั้งในโลกนี้และโลกหน้าตามหลักความเชื่อของพระพุทธศาสนา

บทสรุป

รูปแบบการดำเนินธุรกิจการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศไทย-อินเดียได้รับสืบทอดมาที่สำคัญที่สุดและมีหลักฐานปรากฏชัดที่สุดคือ การเสด็จธรรมยาตราจาริกบุญของพระเจ้าอโศกมหาราช ที่ได้เสด็จไปยังสถานที่พระพุทธเจ้าเคยประทับ ทรงโปรดให้สร้างสถูปเจดีย์และเสาหินเป็นหลักฐาน ซึ่งต่อมาพุทธบริษัททั้งหลายได้สืบทอดคติการจาริกบุญ ไปตามพุทธสถานที่พระเจ้าอโศกมหาราชได้สร้างไว้ และมีการจาริกเพื่อสืบทอดพระสัทธรรมโดยสมณะจีน เช่น สมณะฟาเหียน สมณะเสวียนจั้งสืบทอดมาถึงพุทธบริษัทสมัยต่อๆ มา มีการกอบกู้ฟื้นฟูพุทธสถานสำคัญ และมีการสร้างวัดไทยในพื้นที่ใกล้เคียงจตุสังฆเวชนียสถาน ซึ่งได้ปรากฏเรื่องเล่า มีบุคคล มีเหตุการณ์ ทำให้ทราบความเป็นมา ความสำคัญ หลักฐานพยานการจาริกแสวงบุญในยุคสมัยต่างๆ จนมาถึงปัจจุบัน

ประกอบพิธีกรรมที่เหมาะสมกับการเป็นชาวพุทธ ผู้จาริกควรระมัดระวังการนำพิธีกรรมที่ไม่ใช่คำสอนในพระพุทธศาสนาไปเน้นย้ำหรือลงมือกระทำสวนทางกับพุทธธรรม

การทำความดี ด้วยการปฏิบัติบูชา ควรเน้น การปฏิบัติด้วยการศึกษาศรัทธา ปฏิบัติธรรม เผยแผ่และปกป้อง เมื่อเข้าสู่พุทธสถานควร สำรวมกาย วาจา ให้สงบ เรียบร้อย และตั้ง เจตนากราบไหว้บูชาระลึกถึงพระพุทธรูปให้ มาก เพื่อการบูชาสักการะที่ถึงพร้อม ไม่ควร ทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งเพื่อเป็นไปในทางถือว่า พระพุทธรูปเป็นผู้ศักดิ์สิทธิ์และพุทธสถาน เป็นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่จะร้องขอ อ้อนวอนให้ได้ใน สิ่งที่ปรารถนา การตั้งอธิษฐานในสิ่งที่ ปรารถนากับการร้องขอเพื่อการดลบันดาลมี ความต่างกัน ชาวพุทธควรเชื่อมั่นในเหตุคือทำ กรรมดี ย่อมให้ผลดี การปฏิบัติบูชาด้วยความ ระลึกและสำนึกตระหนักในพระปัญญาคุณ พระบิรุษุทธิคุณ พระมหากรุณาคุณนั้นเป็น สัมมาปฏิบัติที่ควรน้อมเข้ามาสู่พิธีกรรมในทุก พุทธสถาน ควรละเว้น การกระทำที่ ประกอบด้วยเวทมนต์ คุณไสยหรือการบน บาน ศาลกล่าว การทรงเจ้า เข้าผี การขอหวย การสักเสก เลขยันต์ เตรีงจานวิชา ฯลฯ ซึ่งสิ่ง

เหล่านี้ผู้นำคือพระวิยากรและผู้จาริกจะพึงรู้ แจ่มแจ้งและละเว้นได้จึงพบว่าในทุกสถานที่ จะพบว่ามี การน้อมสักการบูชาด้วยสัมมาทิฐิ และสัมมาปฏิบัติตามสมควร

รูปแบบการดำเนินธุรกิจและการ จัดการการท่องเที่ยวเชิงศาสนาและวัฒนธรรม ของประเทศไทย-อินเดีย เมืองค์ประกอบสำคัญ ที่จะทำให้การดำเนินธุรกิจและการจัดการ ท่องเที่ยวประสบความสำเร็จ ได้แก่ 1) ด้านที่ พัก 2) ด้านอาหาร 3) ด้านสุขอนามัย 4) ด้าน ความสะดวกสบาย 5) ด้านความรู้ 6) ด้าน บริการ 7) ด้านการจัดสรรและการใช้เวลา 8) ด้านการเดินทางพาหนะ 9) ด้านข้อมูลที่ต้อง จัดเตรียม 10) ด้านการประสานงาน 11) ด้าน บุคลิกภาพและอัธยาศัยของผู้ร่วมเดินทาง และผู้นำทัวร์ 12) ด้านประโยชน์ที่ควรจะได้รับ 13) ด้านกิจกรรมที่ควรให้ความสำคัญ 14) ด้านคุณประโยชน์ด้านปรีดิ์ธรรม 15) ด้านคุณประโยชน์ด้านการปฏิบัติธรรม และ 16) ด้านคุณประโยชน์ด้านปฏิเวธธรรม

แหล่งอ้างอิง

- การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. (2559). *การส่งเสริมสินค้าการท่องเที่ยวความสนใจพิเศษ*. กรุงเทพฯ: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.
- ชาติตติ มธรวาทิน. (2563, 13 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ชญานันท์ อัสวธรรมานนท์ [การ บันทึกเสียง]. หัวหน้าทัวร์, เชียงใหม่.
- นวลจันทร์ เพียรธรรม. (2563, 12 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ชญานันท์ อัสวธรรมานนท์ [การ บันทึกเสียง]. ผู้ประกอบการนำเที่ยว, กรุงเทพฯ.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2550). *50 ปี วัดไทยพุทธคยา*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้ง แอนด์พัลลิชชิง.
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). (2552). *กาลานุกรมพระพุทธศาสนาในอารยธรรมโลก (พิมพ์ ครั้งที่ 2)*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ผลิธัมม.
- พระมหาดวงจันทร์ คตตสีโล. (2551). *เล่าเรื่องเมืองแขก*. เชียงใหม่: ใจดีดีมีเดีย.
- พระมหาवासยาม วชิรปณฺโณ. (2553). *เยือนอินเดียตามรอยอารยธรรมพุทธ*. กรุงเทพฯ: Pilgrim Press.

- พระมหาดาวสยาม วชิรปัญญา. (2563, 16 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ชญานันท์ อัครธรรมานนท์ [การบันทึกเสียง]. พระธรรมวิทยากรและผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น, ขอนแก่น.
- พระมหาบุญอุ่ม รัตนสันติ. (2563, 18 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ชญานันท์ อัครธรรมานนท์ [การบันทึกเสียง]. พระธรรมวิทยากร อาจารย์ประจำหลักสูตรภาษาอังกฤษ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, นครปฐม.
- พระมหาภูติชัย วชิรมณี. (2552). สัญชาติกายเป็นไทย สัญชาติใจเป็นอินเดีย. ใน *พระราชรัตนรังษี, ไปอินเดีย พลิกกองอิฐ สะกิดปัญญา*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- พระมหาอินทรวรงค์ อิศรภานี. (2563, 16 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ชญานันท์ อัครธรรมานนท์ [การบันทึกเสียง]. พระธรรมวิทยากร อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน, ลำพูน.
- พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทโธ). (2547). *จาริกเนปาล*. กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทโธ). (2549). *บริหารแบบธรรมทูตอินเดีย*. กรุงเทพฯ: อัมรินทร์ พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทโธ). (2550). *ร้อยวาทะธรรมะปิดทอง* (พิมพ์ครั้งที่ 2). Delhi, India: OM Laser Printers.
- พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทโธ). (2552). *สู่แดนพุทธองค์ อินเดีย-เนปาล*. กรุงเทพฯ: Design-D.
- พระราชรัตนรังษี (ว.ป. วีรยุทโธ). (2554). *หอมกลิ่นพารานส์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์หลวงพ่อก๊อปปี้.
- พระสมนึก จรโน. (2563, 17 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ชญานันท์ อัครธรรมานนท์ [การบันทึกเสียง]. อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรมหาบัณฑิต วิทยาลัยสงฆ์ลำพูน, ลำพูน.
- ไพโรจน์ ชินศิริประภา. (2549). *ท่องเที่ยวทางธรรมตามรอยบาทพระศาสดา*. กรุงเทพฯ: ซีเอ็ดยูเคชั่น.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- สถาบันโพธิคยาวิชชาลัย 980. (2556). *ธรรมวิชัยจากแดนพุทธภูมิ พุทธพลิกโลก*. กรุงเทพฯ: พิมพ์ดีการพิมพ์.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2532). *สู่แดนพุทธภูมิ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ธรรมสภา.
- เสฐียรพงษ์ วรรณปก. (2550). *คำบรรยายพระไตรปิฎก* (พิมพ์ครั้งที่ 4). กรุงเทพฯ: ธรรมสภาและสถาบันบันลือธรรม.
- SamyakTravel. (2563, 17 มีนาคม). สัมภาษณ์โดย ชญานันท์ อัครธรรมานนท์ [การบันทึกเสียง]. ผู้ประกอบการนำเที่ยว, กรุงเทพฯ.